

ÇUVAŞ TÜRKLERİNİN FOLKLORUNDAN “FAKELORE”UNA TATAR ALGISININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ

Bülent BAYRAM*

Öz: Yazılı edebiyatları çok geç dönemde başladığı için Çuvaş folkloru sözlü gelenek bakımından oldukça zengindir. Özellikle yüzyıllar boyu sözlü aktarıma dayalı geleneksel dini inançlarını korumuş olmaları ve sistemli bir eğitimden geçmemiş olmaları sebebiyle halk edebiyatının zenginliği içerğine de yansımıştır. Bu zengin halk edebiyatında siyasi, kültürel ilişkilerde buldukları Tatar, Rus, Mari, Mordvin gibi halklar da çeşitli yönleriyle işlenmiştir. Özellikle Tatarlar konusu halk edebiyatının çeşitli türlerinde sıkça işlenmektedir. Atasözü, deyim gibi türlerdeki Tatar algısının yanında tarihi konularla ilgili anlatılarda da tartışılabilir içeriklere sahip başka bir Tatar algısı ile karşılaşılacaktır. Folklorlardan beslenen telif destan metinleri gibi bazı eserlerde Moğollarla karıştırılmış bir Tatar algısı karşımıza çıkar. Makalede bu hususlar farklı yönleriyle ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çuvaş folkloru ve “fakelore”u, Çuvaş folkloru / fakelore’unda Tatarlar

The Change And The Transformation Of The Tatarian Image From The Folklore Through The “Fake”Lore Of The Chuvashes

Abstract: As the written literature of Chuvash Turks emerged very late, Chuvash folklore is quite rich in terms of oral tradition. They have preserved their traditional religious beliefs using oral transition and they weren't educated systematically, which reflected on the richness of their oral folk literature. In this rich folk literature, nations they were in political and cultural contact like Tatars, Russians, Maris, Mordvins were also reflected with their different aspects. Particularly, Tatars were often mentioned in various genres of the folk literature. Besides the Tatar image in the proverbs and idioms, a different Tatar image based on the contradictory contents is also seen in the historical narratives. In some works as compiled sagas which were originated from folklore materials, we come across with a Tatar image mistaken for Mongols, which is the scope of this paper,

Key Words: Chuvash Folklore and “fake”lore, Tatars in Chuvash Folklore / Fakelore.

Giriş

Çuvaşlar ve Tatarlar, İdil-Ural bölgesinin yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşayan iki Türk boyudur. Aynı bölgede Türk kökenli Başkurtlar; Fin-Ugor halklarından Mariler, Udmurtlar, Mordvinler (Erzalar ve Mokşalar) ve özellikle Kazan’ın 1552’de İvan Grozny tarafından işgaliyle birlikte kitleler halinde bu coğrafyaya yerleşen Ruslar da yaşamaktadır. Elbette tarihî dönemlerde siyasî, ekonomik, ulaşım vd. konularda önemli bir merkez olması sebebiyle çok farklı etnik grupların da bu coğrafyada yaşamaya başladığını, Sovyetler Birliği döneminde de özellikle birlik içerisinde yaşayan halkların mensuplarının çeşitli sebeplerle buraya göç ettiklerini bilmekteyiz. Bu bakımdan etnik çeşitlilik zaman ilerledikçe daha da artmıştır. İdil Bulgar Devleti, Altınorda Devleti,

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Kırklareli/TÜRKİYE. E-posta: bulentbayram01@hotmail.com, ORCID No: 0000-0001-7284-9597

Kazan Hanlığı dönemlerinde bu bölgenin hâkim unsuru Türklerdir. Rus hâkimiyetinin yerleşmesi ile birlikte Ortodoks-Hristiyan Rus dönemi başlamıştır. Rus hâkimiyeti dönemi bir bakıma bölgede idarî, siyasi, etnik, kültürel, din vd. konularda yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Rusların misyonerlik çalışmalarının neticesi olarak özellikle 19-20. yüzyıllarda bu bölgedeki milletlerin kimliğinin bir bakıma yeniden inşası süreci başlamıştır. Bu süreçte özellikle söz konusu milletlerin farklılıkları ön plana çıkarılarak geliştirilen yazı dilleri, yeni edebiyatlar, misyonerlik çalışmaları, etnik kimliklerin kontrollü bir ulus bilinci kazanma süreci olarak da değerlendirilebilir. Rus misyoner ve bilim adamlarının kontrolünde açılan okullarda yetişen aydınlar özellikle Çuvaş, Mordvin (Erza, Mokşa), Udmurt, Mari gibi yüzyıllarca bu bölgede günümüz Tatar Türklerinin siyasi, dinî ve kültürel hâkimiyeti altında yaşamış olan halklar için tarih, fikir, din, dil, edebiyat gibi alanlarda yeni bir sayfa açmışlardır. Çuvaşlar arasında özellikle folklor malzemesinin bu gayretlerin ilk dönemlerinde kullanılması, dünyadaki benzerlerinde de görüldüğü üzere, yadsınamaz bir durumdur. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren düzenli bir şekilde edebiyat eserlerinde, tarih çalışmalarında Tatar-Çuvaş ilişkileri konusu işlenmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde bu konunun söz konusu çalışmalarda, metin yayınlarında ciddi bir yer işgal ettiğini görmekteyiz. Burada folklor-edebiyat ilişkisinin zaman zaman çarpıtılarak verildiği de daha önce yapılan bazı çalışmalarda üzerinde durulan konulardandır. Ancak bu çalışmalarda Çuvaş folklor metinlerinde Tatar algısının olumsuzdan olumsuza doğru nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiği bir bütün olarak ele alınmamıştır¹. Bu makalede folklor metinlerinden fakelore (sahte folklor) metinlerine ve aynı zamanda folklordan beslenilerek kaleme alındığı iddia edilen metinlerde Tatar algısının nasıl bir değişikliğe uğradığı konusu ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu değişim ve dönüşümün sebepleri ve sonuçları üzerine tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Çuvaş-Tatar İlişkilerini İşleyen Metinler

Çuvaşlar ve Tatarlar aynı milletin parçası olmak, aynı coğrafyada yaşıyor olmakla birlikte dil, kültür, din gibi konularda farklı bazı özelliklere de sahiptirler. Kazan'ın işgalinin ardından Hristiyanlığa geçmek durumunda kalan ve Kreşin olarak adlandırılanlar dışında Tatarlar büyük oranda Müslümandırlar ve şiveleri Kıpçak Türkçesinin bir koludur. Çuvaşlar ise yine Rusların bu bölgede hâkimiyet kurmalarından önce geleneksel dinî inanışlarını korumuş olup tarihî Batı Türkçesinin günümüze ulaşan tek mirası olan Çuvaş Türkçesini konuşmaktadırlar. Karşılıklı anlaşılabilirlik seviyesinin oldukça düşük olduğunu bildiğimiz Türkçenin bu iki kolu iletişim konusunda; farklı dinî inanışlar da başka konularda sorunlar ortaya çıkarmış olabilir. Birlikte yaşamaktan, siyasi, ticari ilişkilerden kaynaklanan pek çok sorun da bu iki Türk boyunun algılarına etki etmiştir. Bu sebeple çalışmamıza konu ettiğimiz folklor metinlerine, daha sonraki dönemde folklordan beslenilerek kaleme alınan veya bu şekilde kaleme alındığı iddia edilen edebî metinlere de bu ilişkiler yansımıştır. Bu bakımdan bu ilişkilerin hangi metinlere nasıl yansıdığı, bunun sebep ve sonuçları üzerine tespitlere başlamadan önce eldeki malzemenin bir tasnifini yapmak gereklidir. Çuvaşların Tatar algısını yansıtan metinlerini iki temel gruba ayırmak mümkündür:

¹ Bu konu ve bu konuda kaleme alınmış olan bazı edebî eserler Türkiye'de bazı çalışmalarda ele alınmış, metin yayınları da yapılmıştır. Ancak konusunun oldukça geniş; eldeki malzemelerin de fazla oluşu sebebiyle tek bir makale ya da bildiride meselenin çözülmesi mümkün olmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarla ilgili olarak bk. Bayram 2009, 2012a, 2010, 2012b, 2012c, 2018.

A. Çuvaş Halk Edebiyatı Metinleri (Efsaneler, Atasözleri, Halk Şiiri Örnekleri vb.)

B. Folklordan Beslenen Telif Destan Metinleri

Bu tasnif ileride görüleceği üzere kendi içinde de birtakım soruları ve sorunları barındırmaktadır. Öncelikle çalışmanın başlığında yer alan fakelore (sahte folklor) metinlerinin hangi kategoride yer aldığı sorusunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Her iki gruptan metinler arasında sahte folklor olarak değerlendirilebilecekler bulunmaktadır. Rusya’da yapılan folklor çalışmalarında metin yayınlarının şekli olarak bilimsel ölçütlere uygun bir şekilde yapıldığını söyleyebiliriz. Bilimsel amaçlarla hazırlanan bütün çalışmalarda her metnin künyesi mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Bu bakımdan hangi metnin gerçek anlamda sözlü kaynaklardan ya da güvenilir kaynaklardan alıntılandığını, hangisinin farklı kaygılarla üretildiğini birbirinden ayırmak tam anlamıyla mümkün değildir. Burada metinlerin bir bölümünün sözlü geleneğe yaşadığına dair iddiaları çürütecek bazı imkânlarla da sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Gy. Mészáros gibi Rusya dışından araştırmacıların derlemeleri, G.F. Timofeyev gibi Çuvaş araştırmacıların kayıtları, misyonerlerin çalışmalarında karşımıza çıkan metinler yanında, alan araştırmalarındaki gözlemlerimiz bizi bazı metinleri sahte folklor olarak değerlendirme konusunda cesaretlendirmektedir. Çuvaşların İdil Bulgarlarının gerçek varisleri olduğu ve Tatarların bu bölgeye Moğollarla birlikte gelmiş bir halk olduğu düşüncesinin resmî bir tarih tezi olarak yaygınlaşmasıyla birlikte aynı konuyu işleyen folklor metinlerinin de bu sürece paralel şekilde çoğalıyor olması ciddi tereddütler doğurmaktadır. Bunun yanı sıra İvan Grozny’ın Kazan seferinde Çuvaşların âdeta kitlesel olarak Rus ordusunu desteklediği yönündeki muhalif anlatılar da farklı çalışmalarda yer almış, M. Hudyakov gibi tarihçilerin çalışmalarına konu olmuştur. Bu metinler de ilgili bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Dünyanın en meşhur destanlarından Kalevala’nın dahi ortaya koyuluş süreci bakımından bir fakelore örneği olabileceği bilim adamlarınca dile getirilmekteyken Çuvaş halk edebiyatının destan başlığı altında yayımlanan bazı örneklerini benzer bir şekilde değerlendirmek mümkündür (bk. Dundes 2007). Özellikle doğrudan folklor kaynaklarına dayanılarak kaleme alındığı iddia edilen pek çok metnin folklorik kaynaklarını tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak bu grupta değerlendirilebilecek eser sayısı Çuvaş edebiyatında oldukça fazladır. N. İ. Şelepi’nin *Konstantinapol Huline Tuni* [İstanbul Şehrinin Kuruluşu], *Pilerti Valem Huşa* [Biler’deki Valem Hoca], *Essepe* [Essepe], *Uhsah Timır Pilere İlni* [Aksak Timur’un Biler’i Alması]; İ.Z. Petrov’un *Tutarsem Pilere İlni* [Tatarların Biler’i Alması]; G.İ. Komissarov’un *Tilpay* [Tilpay] (Yumart-Trofimova 2004; 244-246); S. Elker’in *Ulip* [Ulup] (Odyukov; 1973: 85); İvan İvnik’in *Hura Şırha* [Kara Yorga]; V. Ektel’in *Samana Tüpinçen* [Zamanın Dibinden] adlı eserinin içinde yer alan *Ulip İstoriyi* [Alp Tarihi] (Yumart-Trofimova 2004; 261-266); Şuyın Hivetiri’nin *Ulip* [Ulup] ve Yuhma Mişşi’nin *İlttupik* [İlttupik] (Mişşi 1993a) ve *Attilapa Krimkilte* [Atilla İle Krimkilte] (Mişşi 1997) adlı eserleri, bu çerçevede değerlendirilecek eserlerdir ve bunların bir bölümü Çuvaş-Tatar ilişkilerini işlemektedir.

Burada bahsettiğimiz kaynakların belli bir sıralama çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Tatar algısının metinlerde ne şekilde değişip dönüştüğünü bizlere gösterecektir. Özellikle tarihî olayları içeren anlatılardan önce halk edebiyatı metinlerinde ve Mészáros, Timofeyev gibi araştırmacıların derlemelerinde Çuvaşların Tatarlarla ilgili görüşlerini açık bir şekilde ortaya koyacak metinlerden başlamak daha doğru bir yol olacaktır.

Çuvaş Atasözlerinde Tatarlar

Atasözleri, farklı görüşler de ileri sürülmekle birlikte, bir toplumun herhangi bir konu üzerine büyük oranda kalıplaşmış düşüncelerini içermektedir. Bu bakımdan makale/çalışmamız açısından oldukça önemli bilgileri bizlere sunmaktadır. Çuvaş atasözleri üzerine derleme, metin yayını ve inceleme başlıkları altında toplayabileceğimiz çok sayıda çalışma yapılmıştır (bk. Terentyeva 2007; Yılmaz 2011). Doğrudan bizi ilgilendiren bir inceleme çalışması, Oğuzhan Durmuş tarafından kaleme alınmıştır. Durmuş, *Çuvaş Atasözlerine Göre Çuvaşlar ve İdil-Ural Halkları* başlıklı yazısında Çuvaş atasözlerindeki veriler çerçevesinde Çuvaşların kendileri ve diğer İdil-Ural halkları ile ilgili değerlendirmelerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Durmuş, çalışmasında Tatarlarla ilgili 123, Ruslarla ilgili 71, Başkurtlarla ilgili 12, Marilerle ilgili 13, Mişer Tatarlarıyla ilgili 6, Mokşalarla ilgili 9, Erzazlarla ilgili 3, Çingenelerle ilgili 33 atasözü tespit etmiştir. İdil-Ural bölgesinin diğer Fin-Ugor halkı Udmurtlarla ilgili hiçbir atasözünün olmayışı dikkat çekicidir. Ayrı başlık altında verilmiş olmakla birlikte Tatarlar içerisinde değerlendirmemiz gereken Mişerlerle ilgili olanları da eklediğimizde toplam 129 atasözünün Tatarlarla ilgili olduğunu görmekteyiz. Kendileri ile ilgili olanlardan sonra en fazla atasözünün Tatarlarla ilgili oluşu dikkat çekmektedir (Durmuş 2014).

Durmuş'un tespitlerine göre atasözlerinin büyük bir kısmı, Tatarlar hakkında "küçümseyici" ifadelerle sahiptir. Tatarların hemen hemen hiçbir olumlu yönü ortaya çıkarılmamıştır. Tatarlarla ilgili atasözleri kendi içinde değerlendirildiğinde Tatarların "akıllı" ve "zeki" bir halk olduğu ön plana çıkmaktadır. İlk bakışta bu durum "olumlu" bir yön gibi görülse de Çuvaş cenahından bu özellikler paralelinde "aldatılma" ve "kandırılma"yı beraberinde getirmektedir (Durmuş 2014: 343). Durmuş'un makalesinde incelediği Tatarlarla ilgili bütün atasözlerini burada vermek çalışmanın kapsamını aşacaktır. Bu bakımdan genel kanaati ortaya koyması bakımından bazı örneklerin seçilmesi daha doğru bir yol olacaktır.

Tatarların zeki, akıllı oluşları ile ilgili olarak "*Tatarın kendisinden üç kilometre önce akli gider.*", "*Tatara doğmadan üç gün önce akıl girer.*", "*Tatarın akli erkenden uyanır.*", "*Tatara üç gün önce akıl gelir.*"; Tatarların tüccar oluşları konusunda "*Tatar ne satarsa satsın kâr ister.*", "*Tatar mollası mal ister.*", "*Tatar, başa baş değiştirdiğinden de kâr ister.*", "*Tatar satışı, balık satışı.*", "*Tatar, kâr almadan mal değiştirmez.*"; Tatarların "tehlikeli" ve "korku duyulan" bir halk oluşları ile ilgili "*Tatar adı kötüyü de korkutmuş.*", "*Tatar adı şeytani da hızlandırmış.*", "*Tatar adı iyi insanı ürküttü.*", "*Tatar adı sadece insanı değil, Azrail'i de korkutmuş.*" "*Tatarın öcü pas tutmaz; tutsa da unutulmaz.*", "*Tatarın dili de kılıcı da keser.*", Tatarların aynı zamanda aldatici ve aç gözlülükleri ile ilgili olarak "*Tatar söylediklerini inkâr etmede çok ustadır.*", "*Tatar dürüst olsa da eli dürüst olmaz.*", "*Tatar çalarsa kendi atını bile tanıyamazsın.*", "*Tatar Tatar için dağ aşmaya hazırdır.*", "*Tatar, Tatara yabancı olsa da arkadaşdır.*" Tatar kadınlarının giyim-kuşama ve süse düşkün oluşları ile ilgili olarak "*Tatar karısı boyanıp süslenmeyi sever.*", "*Tatar karısına elbise yetmez.*", "*Tatar karısı giyinip dolaşmayı sever.*", "*Tatar karısına dokuz kat elbise de az.*"; Tatar müziği hakkında da "küçümseyici" ifadeler içeren "*Tatarın işte de, bayramda da aynı türkü.*", "*Tatar türküsünün başı sonu yok.*"; Tatarların yeme-içme konusunda da çeşitli belirlenimleri içeren "*Tatar, geçirti gelmeden doymaz.*", "*Tatar, çay deyince parmak ucunda durmaya hazır.*"; Tatarların dinî inanışlarına yönelik "*Tatar da Tanrı'ya baş eğer.*", "*Tatar'ın mollası da Allah der.*" gibi atasözleri tespit edilmiştir. Bunların dışında Tatar adını zaman zaman "*Tatar temizi sever.*", "*Tatar'a tercüman gerekmez.*" gibi öven, zaman zaman da eleştiren başka atasözleri de bulunmaktadır (Durmuş 2014:

344-351). Durmuş’un çalışmasında yukarıdaki açıklamalarla verdiği diğer atasözleri de benzer içeriklere sahiptir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, birlikte yaşayan ve farklı kültürel özelliklere sahip toplulukların birbirlerini algılayışlarında benzer özelliklerin olabileceği ile ilgilidir. Kazan Tatarlarının yerleşik kültüre diğer birçok Türk boyuna nazaran erken dönemlerde geçişleri, onların eğitimle, kültürle, ticaretle ilişkilerini de etkilemiştir. Bu bakımdan Kazan Tatarlarının sadece Çuvaşlar tarafından değil, birçok Türk boyu ya da başka millet tarafından da benzer şekilde tanımlandıklarını görmekteyiz. Kazan Tatarları, bölgedeki en eğitilmiş, ticareti en iyi bilen ve siyasi ve kültürel alanlarda diğer halklara karşı daha baskın bir unsurdur. Bu durum diğer halkların onlara karşı bakış açılarını da etkilemiştir. Ancak açık bir husumet ve aşağılayıcı ifade içeren atasözlerinin olduğunu iddia etmek de pek mümkün değildir.

Ruslarla Tatarları karşılaştıran kimi Çuvaş atasözlerinde benzer özelliklerin Ruslara da atfedildiğini görmekteyiz. Durmuş, bu tür atasözlerinden Mişerlerle ilgili olanları da birlikte değerlendirirsek toplam 16 örnek tespit etmiştir: “*Rus zorla alır, Tatar çekip alır.*”, “*Rus tanrıyla, Tatar kârla.*”, “*Rus’u abi yap, Tatarı arkadaş.*”, “*Rus’u dost yap, Tatarı sepet.*”, “*Rus’u karşılamaya şeker ile; Tatarı görünce çatağa.*”, “*Rus’a adını söyleme, Tatar’a evini gösterme.*”, “*Rus ile yola çık; Tatar ile s*çmaya gitme.*”, “*Rus ile dost ol, Tatar ile ters ol.*”, “*Tatarın yanına tok git; Rus’un yanına aç git.*”, “*Tatar dinlenme günü iş yaptırır; Rus dinlenme günü ise yatırır.*”, “*Tatardan kaç; Rus ile savaş.*”, “*Rus toprak arar, Tatar kâr arar.*”, “*Rus Rusça, Tatar Tatarca*”, “*Rus’a adını söyleme, Mişer’e evini gösterme.*”, “*Mişere evini gösterme, Rusa adını söyleme.*” (Durmuş 2014: 352-353) şeklinde tespit edilen bu atasözlerinde de görüldüğü üzere, birbiri ile çelişen atasözleri de bulunmakla birlikte Rusların da zaman zaman övülüp zaman zaman yerildiğini görmekteyiz. Bu övgü ve yergilerin telif eserlere doğru gidildikçe değişip dönüştüğü konusu oldukça dikkat çekicidir.

Çuvaş Efsanelerinde Tatarlar

Çuvaş atasözlerinin ardından Tatar algısı ile ilgili en fazla değerlendirme yapma şansı bulduğumuz metinler, efsanelerdir. Özellikle Çuvaş modern kimliğinin oluşturulması sürecinde Çuvaş resmî tarih tezinin inşası konusunda efsanelerin ön plana çıkması, beklenen bir durumdur. Rus hâkimiyeti öncesi Çuvaş tarihini yazmada kaynakların yetersizliği, tarihî rakipler, dostlar, düşmanlar bağlamında modern kimliğin şekillendirilmesi konusunda efsanelerin önemli bir işlevi yerine getirdikleri görülmektedir. Bu işlevler yerine getirilirken de Tatarları konu edinen ciddi bir anlatı birikimi dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili bütün metinleri burada değerlendirmek mümkün olmadığı gibi sadece Tatarları olumlu ya da olumsuz yönleriyle değerlendiren metinlerin seçilmesinin de bizi yanlış bir sonuca ulaştırması mümkündür. Bu sebeple metinler her bakış açısını yansıtacak şekilde seçilmiştir.

16. yüzyılda Rus hâkimiyetine girene kadar Çuvaşların genel olarak yetersiz kaynaklarla kaleme alınan tarihlerinde özellikle Bulgar-Çuvaş ilişkisi ve bunun karşısında Moğol-Tatar ilişkisi şeklinde bir bakış açısının benimsendiği görülmektedir. Bölgede bugün Türk kökenliler arasında siyasi ve kültürel bakımdan daha güçlü bir durumda olduğu açıkça görülen Tatarların bu bölgeye gelişleri, bölgenin İslamlaşması ve Kıpçaklaşması birçok Çuvaş kaynağına göre Moğol-Tatar istilası ile başlamış ve Altınorda döneminde büyük ölçüde tamamlanmıştır. Çuvaş sözlü anlatmalarını çalışmalarında sık sık kullanan Dmitriyev’e göre Çuvaşlar 16. yüzyıl başlarına doğru bugünkü Çuvaşistan’ın merkez ve kuzeydoğu bölgelerinde, Kazan çevresinde ve Kazan’ın diğer tarafındaki yerleşim bölgelerinde Müslüman Kıpçaklarla karışıp asimile olmayan Fin-Ugorlarla, özellikle de Marilerle aynı çatı altında buluşmuşlardır. 16.

yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarındaki belgelere göre Kazan çevresinde ve Kazan'ın diğer tarafında bulunan Çuvaşların kaderi daha farklı olmuştur. Onların büyük bir bölümü 16.-17. yüzyıllarda Çuvaşistan'a, 17. yüzyılda Çulman İdil'in diğer taraflarına göç etmişlerdir. Bunun yanında 13.-16. yüzyıllar arasında birçok Bulgar ve Çuvaş grubu, Mari ve Udmurt halklarının içine karışmış ve bu bölgelerde yavaş yavaş kendi boy özelliklerini kaybederek Marileşmiş ya da Udmurtlaşmıştır (Dimitriyev 1997: 132). Dimitriyev'in bu tespitlerinin konu ile ilgili resmî Çuvaş tarih tezlerini de yansıttığını söyleyebiliriz.

Çuvaş tarihçilerin önemli bir bölümünün de yetersiz kaynaklarla açıklamaya çalıştıkları tarihî dönem, Çuvaş tarihinin başlangıcından 16. yüzyıla kadar olan aralığı içine almaktadır. 16. yüzyılda başlayan Rus hâkimiyeti ile birlikte daha sonraki dönemi yazılı kaynaklarla takip edebilmek mümkün olmuştur. Karanlık dönem olarak adlandırabileceğimiz dönemin tarihî kaynakları oldukça sınırlı ve nesnel yorum sınırlarını oldukça zorlayacak derecede karmaşıktır². Bazı dil malzemeleri, seyahatnameler, mezar taşları gibi bazı kaynaklarla bu karanlık dönem aydınlatılmaya çalışılsa da tam anlamıyla bir sonuç elde edilememiştir. Bu karanlık dönemi içine alan tarihî olaylarla ilgili iki dönem konusunda Tatar adının sıklıkla metinlerde geçtiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki 13. yüzyılda Moğolların bölgeye gelerek İdil Bulgar Devletini yıkmalarını, diğeri de İvan Groznyi'nin 1552 yılında Kazan'ı ele geçirmesinde Çuvaşların oynadığı rolü ortaya koyan metinlerdir³.

İlk olarak Moğolların 13. yüzyılda Orta İdil'e gelişleri ve İdil Bulgar Devletini ortadan kaldırışları, dönemi için oldukça gelişmiş olan Bulgar, Biler gibi şehirleri yakıp yıkmaları konusu üzerinde durmak gereklidir. Burada daha önce de belirtildiği üzere Çuvaş tarihinin kaynaklar ile aydınlatılmayan bu karanlık dönemi ile ilgili metinler karşımıza çıkmaktadır. Bunların tamamını burada veremeyeceğiz. Temel olarak bu metinlerin Çuvaş-Tatar ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri önem arz etmektedir. Çuvaş metinlerinin Tatarlara karşı olumlu veya olumsuz bakış açılarını yansıtan metinler var ise bunları ortaya koymak için bazı metinler seçilecektir. İlk olarak Çuvaş metinlerinde 13. yüzyıldaki Moğol İstilasının Tatar, Moğol-Tatar seyrek olarak da sadece Moğol

² Özellikle Bulgar ve Suvarların Çuvaşlarla ilişkileri konusu, bu değerlendirmelerde merkezi bir konumdur. Sadece Bulgarlar ile ilgili sorunların karmaşıklığını anlayabilmek, başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. Bulgarların kökenleri ve diğer etnik gruplarla ilişkileri Osman Karatay'ın konu ile ilgili makalelerini bir araya getirdiği *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi* adlı çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Karatay 2018).

³ Çuvaşların özellikle İdil Bulgar ve daha eski tarihî dönemleri ile ilgili olduğu düşünülen anlatılar İ.İ. Odyukov tarafından *Atışi Piharsem Şinçen Kalakan İstori Halapşem (I-XV. İmirsem)* [İdil Bulgarları Hakkında Anlatılan Tarihi Anlatmalar (I-XV. Yüzyıllar)] adlı çalışmada ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir (Odyukov1984). Çuvaşların İdil Bulgar, Altınorda ve Kazan Hanlığı ile ilgili çok sayıda efsane metni öncelikle farklı çalışmalar içerisinde yayımlanmıştır. Bu farklı çalışmalarda yer alan metinler 2007 yılında *Çıvaş Halih Pultarulih* [Çuvaş Halk Yaratıcılığı] serisi arasında *İstori Halapşem* [Tarihi Anlatmalar] cildinde yayımlanmıştır. Makalede ancak birkaç örnek metin verdiğimiz konular ile ilgili çok sayıda metin bu kitapta neşredilmiştir. Çalışmanın *X İmir-XIII İmir'in Pıremiş Şurri (Pihlar Patşalih'in Taphir'i)* [X. Yüzyıl-XIII. Yüzyılın İl Yarı (Bulgar Devleti Dönemi)] ve *XIII İmir'in İkkimış Şurri-XVI İmir'in Pıremiş Şurri (İltin Urtapa Husan Hanlih'in Taphir'i)* [XIII. Yüzyılın İkinci Yarı (Altınordu ve Kazan Hanlığı Dönem)] başlıkları altında söz konusu dönemlerle ilişkili soylar, savaşlar, hükümdarlar, şehir ve köy adları hakkında onlarca anlatı yayımlanmıştır. Eserin diğer bölümlerinde de Tatarları konu edinen anlatmalar mevcut olmakla birlikte makalemizi daha çok ilgilendirenler yukarıda zikrettiğimiz bölümlerde yer almaktadır (Terentyeva-Yefimova vd. 2007).

saldırıları olarak değerlendirilmesi söz konusudur. İdil Bulgarlarının önemli şehirlerinden biri olan Biler’in yok edilmesini içeren bir anlatma şu şekildedir:

Kara Deniz, o uzakta Tatar ülkesindeymiş. Deniz olduğu için, denizin diğer tarafındaki halk “Dalga geliyor, dalga geliyor!” diyerek bağırırmaya başlamış. Ağlarlar, bağırırlarmış Tatarlar. Çuvaş savaşa çıktı diyerek telaşlanırlar bunlar, ordu toplarlar. Sonra onlar Çuvaş ülkesine savaşa gelmişler ve bütün köy-şehirleri yakmışlar. İşte bu bizim Biler şehrini bu Tatarlar yok etmişler. Diğer tarafta ve orada Bulgar var, onu da o zaman yok etmişler. O zaman Çuvaşlar, çok güçlü olmuşlar. Savaşta çok Tatar ölmüş. Sonra orada Tatarlar bu savaşta ölenleri hatırlayıp camiler yapmışlar. Ölenlerin başına mezar taşları yapmışlar. Oraya şimdi de Tatarlar ta nerelerden anmak için gelirler. (Bayram 2010: 202)

Bu metni N. Yegorov 1978 yılında Çuvaşistan’ın Vırmar rayonunun Şülti Kinçer köyünden altmış üç yaşındaki A.A. Ovçinikov’dan derlemiştir. 1997 yılında da *Halih İs-Hakili* adlı dergide de ilk kez yayımlanmıştır (Bayram 2010: 200). Bu metin, Moğol İstilasası dönemini içeren tek metin değildir. Özellikle tarihî konulu efsanelerde bu konunun sıkça işlendiğini görmekteyiz. Bazı metinlerin konularını kısaca zikredip bunların derlenme tarihlerini ortaya koymanın bizim için yeterli olacağı düşüncesindeyiz:

1971 yılında N.İ. Yegorov’un Ulyanovsk’un Barayevka köyünden seksen altı yaşındaki A.S. Yuhvitov’dan derlediği *Supetey Ulip’a Pıterme Tırat* [Supetey Alp’ı Yok Etmeye Çalışır] adlı metinde şöyle deniyor: “Moğolların padişahı Supetey, Çuvaşlara saldırmak ister. Ancak o alpin gücünden çekinmemektedir. O bir büyücüden alpin nasıl yenilebileceğini öğrenir. Onu tuzağa düşürürler. Ancak Alp bu tuzaktan da kurtulur ve Moğolları yenip Çuvaşları bu zulümden kurtarır.” Bu anlatmada adı geçen Supetey Moğol komutanı Subutay’dan başkası değildir. Ancak tarihî kaynakların bu kadar ayrıntılı bir şekilde böyle bir konuyu işlediklerini tespit etmek oldukça zordur (Bayram 2010: 233-237). Buna benzer konular, başka metinlerde de yer almaktadır.

1879-1881 yılları arasında Ulyanovsk eyaletinin Çınlı rayonunun Çıvaşkassi köyünde V.İ. Mihaylov tarafından derlenen ve Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde orijinali bulunan *Ulip Yun Kun Vilet* [Ulip Çarşamba Günü Ölür] adlı anlatmada; “Moğollarla savaş çıkar, Alp Moğollara karşı aybalta ve kılıcıyla savaşır ancak atlı bir düşman tarafından öldürülür.”; 1950 yılında Çuvaşistan’ın Vırmar rayonunun Kikleş köyünden V.F. Kahovskiy tarafından derlenen ve *Ulip Tıpri Şapışsa Vilni Pılharsene Pıarnıpe Pulsa Kaynı* [Alp Toprağı, Savaşarak Ölen Bulgarların Gömülmesiyle Oluşmuş] şeklinde adlandırılan anlatmada “Kikleş köyü yakınındaki Alp toprağına Tatar-Moğollarla çarpışarak ölmüş Bulgar askerlerini gömmüşlerdir.” şeklindeki bölümleri tespit etmekteyiz (Bayram 2010: 258, 280).

Tatar-Çuvaş çatışmaları ile ilgili başka anlatmaları da burada zikretmek mümkün olmakla birlikte bu örnekler bizim için yeterlidir. Aktarılan örnekler, Çuvaşların İdil Bulgar Devletine ve bunları ortadan kaldıran Moğollara bakış açısını tam olarak yansıtmaktadır. Bu bakış açısı, İdil Bulgar Devletinin bir Çuvaş Devleti olduğu ve bu devleti ortadan kaldıran acımasız, vahşi istilacıların da metinlerde daha çok Tatar, Moğol-Tatar ya da seyrek de olsa Moğol olarak geçen düşmanlar olduğudur. Bu düşünce, özellikle modern Çuvaş tarih tezinin de ana omurgasını oluşturmaktadır. Yukarıda verilen örneklerden özellikle Supetey ile ilgili olan metin oldukça uzundur. Bu metinlerin halk hafızasında 13. yüzyıldan günümüze kadar nasıl bu kadar açık bir şekilde yaşadığı meselesi, çözülmesi zor bir sorundur. Elbette bunların doğruluğunu sorgulamak ve bunun aksini iddia etmek kolay bir durum değildir. Çünkü bu metinlerin önemli bir bölümü, hâlen çalışmakta olan enstitü, kütüphane arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Ancak bunların arşivlerde oluşu da kafamızdaki soru işaretlerini

gidermemektedir. Bu metinlerin tarih yazımını nasıl etkilediği meselesi kadar yazılan ve işlenen tarihin halk kültürünü ne kadar yönlendirdiği meselesi de önemlidir. Bunu, alan araştırması deneyimlerimizden yola çıkarak şu şekilde açıklayabiliriz. 2002-2004 yılları arasında sık sık ziyaret ettiğimiz bazı Çuvaş köylerinde tarihî konular gündeme geldiğinde dinlediğimiz pek çok anlatmanın bize yabancı gelmediğini fark etmiştik. Bu bölgelerde yaşayan Çuvaşların evlerinde Çuvaş tarihi ile ilgili bazı kitapların ve metin yayınlarının bulunduğunu gördükten sonra bizim açımızdan dinlediğimiz bazı anlatmaların kaynakları sorunu çözülmüş oluyordu. Çünkü sözlü anlatmaların tarih araştırmalarını beslediği kadar yazılı eserlerin aynı etkiyi sözlü kültür üzerinde gösterdiği ve bilimsel çalışmalarda işlenen bazı konuların tekrar sözlü kültürde folklor metni olarak anlatıldığı görülmüştür.

Ele aldığımız konuları işleyen metinlerin genel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra derlenip yayımlandığını görmekteyiz. Bu bakımdan sadece sözlü kültürde bunların korunup korunmadığı meselesinin tespitini yapmak için başvurabileceğimiz başka yazılı kaynaklar da bulunmaktadır. Misyonerlerin Çuvaşların geleneksel dinî inanışları ile ilgili çok sayıda çalışma yaptıklarını biliyoruz. Ancak onların çalışmaları daha çok dinî inançlarla ilgilidir ve Çuvaşların Tatarlarla olan ilişkilerine gelindiğinde farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Çünkü Rus misyonerlerin baskısı karşısında Çuvaşların Tatarlara yaklaştıkları ve Müslümanlaştıkları konusu sık sık çalışmalara ve raporlara yansımıştır⁴.

Elbette bazı metinlerin Çuvaş folklorunda doğal süreçler neticesinde oluşup oluşmadığını tam anlamıyla reddedecek ya da ispat edecek bir yöntem ve kaynak bulmak zordur, hatta imkânsızdır. Ancak Çuvaşlar arasındaki genel durumu ve hangi anlatıların yoğun olarak yaşadığını, bölgedeki etnik münasebetleri ortaya koyması bakımından karşılaştırmalı değerlendirmelerde kullanabileceğimiz çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Çuvaşlar arasında 1906-1907 yıllarında geniş bir alanda derleme faaliyetleri yürüten Macar bilim adamı Gy. Mészáros'un⁵ *Csuvas népköltési*

⁴ Çuvaşların İslam'la olan münasebetleri Rus misyoner kaynaklarına sıkça yansımıştır. Bu kaynaklar Çuvaşların İslam-Tatarlarla münasebetleri, misyonerlik çalışmalarına bakışları çerçevesinde Durmuş Arık tarafından *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar* adlı çalışmada ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir (Arık 2012). Bunun yanı sıra misyonerlik faaliyetlerine tepki olarak Çuvaşların İslam'ı kabulü de sık karşılaşılan olaylardandır. Bunun en somut örneklerinden birisi olarak Dimitriy Arhipov'un *Konstantinapol'ti Çıvaşsem* [İstanbul'daki Çuvaşlar] adlı eseridir. Arhipov, 1898 yılında da İ.Y. Yakovlev'in isteğiyle günümüz İsrail topraklarında ve İstanbul'da İstanbul'daki Müslüman Çuvaşlarla bir araya gelir. Bunlar İslam'ı kabul edip Rus baskısından dolayı Osmanlı topraklarına göç eden Çuvaşlardır (Arhipov 1903).

⁵ Macar Türkoloji tarihinde doğrudan Çuvaş folkloru ile ilgili ilk çalışmaları Gyula Mészáros (1883, Sakç-1957, Newyork)'un yaptığı söylemek mümkündür. Mészáros Türkolog, folklorcu ve müze uzmanıdır. 1906-1907 yıllarında Orta İdil bölgesinde ve Çuvaşlar arasında; 1909 yılında Başkurdistan'da; 1910 yılında da Türkiye'de folklor malzemeleri derlemiştir. Mészáros'un derlediği malzemeler arasında Çuvaş folkloruyla ilgili derlemeleri büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma Çuvaş folklor araştırmaları için bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Mészáros'a kadar Macaristan'da yapılan çalışmalar genellikle dil araştırmacılarının dolaylı çalışmaları ve yayımlarına dayanmaktaydı. Onun derlemeleri ve yayımları doğrudan bir folklorcunun çalışmaları olarak büyük önem taşımaktadır. Mészáros, derlemelerini yayımlamadan önce bölgedeki çalışmaları ile ilgili olarak 25 Mayıs 1908 tarihinde Macar Bilimler Akademisi'nin toplantısında okunan *Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken* (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında) adlı raporlarında bölgede yaptığı çalışmalardan bahseder. Mészáros, bu bilimsel araştırma gezisine Uluslararası Orta ve Doğu Asya Derneği Macar Komisyonu'nun görevlendirmesiyle çıkmıştır. Sözlük malzemesi

gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei [Çuvaş Folkloru Derlemesi I. Çuvaş Eski Dininin Hatıraları] ve *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Közmondások, találósmondások, dalok, mesek* [Çuvaş Folkloru Derlemesi II. Atasözleri, Bilmeceler, Şarkılar, Masalları] adlarıyla iki cilt halinde yayımladığı derlemeleridir. Diğeri ise bir Çuvaş olan G. Timofeyev’in Macar bilim adamlarıyla yakın dönemlerde görev yaptığı bugün Dokuzköy adı verilen bölgeden derlemelerini içeren ve *Tihiryal* [Dokuzköy] adı ile bir araya getirilen çalışmadır. Biri Macar, diğeri Çuvaş olan bu önemli araştırmacıların derlemelerinde Çuvaşların Tatarlarla olan ilişkilerini anlatmalarda verdiğimiz şekliyle yansıtan hiçbir metinle karşılaşmamıştır. Aslında bu iki araştırmacının çalışmaları oldukça kapsamlıdır. Bu bakımdan Çuvaşların halk hayatına, sözlü kültürüne dair genel kabul edilebilecek verileri içinde barındırdığını söyleyebiliriz. Bu nedenle bunları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bir değerlendirme metni olarak kullanacağız.

Atasözlerindeki Tatar algısında, siyasi-tarihi konulardan ziyade, Kazan Tatarlarının kurnazlık, akıllılık, zekilik, ticarete yatkınlık gibi özellikleri ön plana çıkarılırken efsane ve benzeri halk anlatmalarında, özellikle de tarihi konularla ilişkili olan metinlerde Tatarların farklı bir şekilde yansıtıldıkları görülmektedir. Ancak buradaki temel sorun, Tatar adlandırmasının 13. yüzyılda Orta İdil bölgesini yakıp yıkan Moğollar için kullanılıyor olmasıdır. Bu tür metinlerde Moğollar çok seyrek olarak Moğol şeklinde adlandırılmıştır. Genel olarak ya sadece Tatar ya da Tatar Moğol adlandırması ile karşılaşmaktayız. Halbuki Çuvaş sözlü geleneği ile ilgili bize en zengin malzemeleri sağlayan misyoner metinlerinde de, Gy. Mészáros’un derlemelerinde de, G. Timofeyev’in metinleri arasında da bu dönemde Tatarlarla ilgili olumsuz değil tam tersine Ruslarla karşılaştırıldığında daha olumlu bir bakış açısının olduğu görülmektedir. Bu konuda bir diğer önemli sorun da 13. yüzyılda yaşanan olayların halk hafızasında bu kadar açık bir şekilde korunuyor olmasıdır. Bu kadar önemli meselenin Mészáros ve Timofeyev gibi araştırmacıların dikkatinden kaçmış olması da pek mümkün görünmemektedir. Halk edebiyatı başlığı altında yayımlanan metinler, kaynaklarda olduğu halde yayımlanmayan metinler ya da göz ardı edilen metinler ile derlemeyle ilgili künye bilgileri bulunmayan metinlerin edebî eserlerden, bilimsel veya popüler yazılardan alıntılanarak kullanılması, bu anlatmaların bir bölümünün bilinçli bir şekilde üretildiği konusunda şüphe uyandırmaktadır. En iyi ihtimalle bunların resmî tarih tezi metinleri ile yazılı kültürden sözlü kültüre girdiği söylenebilir. Bu bakış açısıyla da Tatarlar yıkıcı, yağmacı, vahşi olarak eserlere yansımakta ya da yansıtılmaktadır. Bu durum da günümüz Kazan Tatarlarının Çuvaş medeniyetini yok eden ezeli ve örtülü de olsa ebedî bir düşman olarak belleklere

derleme, Çuvaş dili ve etnografyası üzerine çıktığı gezide çalışmanın kapsamını zaman zaman Tatarlara doğru da genişletmiştir. Mészáros, bu ayrıntılı raporunda aslında daha sonra iki cilt halinde yayımlayacağı eserinin oluşturulması ile ilgili olarak ayrıntılı bilgileri bize sunmuştur. Bu raporunun, derinlemesine incelendiğinde, bize Çuvaş folkloru konusunda çok önemli bilgileri verdiğini görüyoruz. Raporda onun çalışma yöntemi, derleme yaptığı yerlerdeki Çuvaşların ve Tatarların genel özellikleri ve bu toplulukların Ruslarla olan münasebetleri objektif bir şekilde yansıtılmıştır. Birazdan bahsedeceğimiz gibi, aynı konuları içeren Rusça kaynaklarda bu bilgilerin birçoğunu bulabilmek mümkün değildir. Ön çalışma için 1906’da Kazan’a giden Mészáros, burada, araştırma yapacağı halkların dillerini, yani Çuvaşça, Tatarca ve bunun yanında Rusçayı öğrenmek amacıyla bir süre kalır. Mészáros, ilk olarak Çuvaşlarla ilgili yapacağı çalışmalarda yardımcı olarak gördüğü Tatarlar üzerine çalışma yapmak üzere Tüben Korşa köyünde bir buçuk ay kalır ve burada halk şiiri ve batıl inançlarla ilgili derlemelerini yapar (ayrıntılı bilgi için bk. Bayram 2011: 95-99).

kazınmasına sebep olmaktadır. Bu metinler üzerine inşa edilen telif eserler ile birlikte değerlendirildiğinde bu mesele daha da iyi anlaşılacaktır.

13. yüzyıldaki Moğol istilasının ardından Çuvaş metinleri 16. yüzyılda bölgenin tarihi açısından diğer dönüm noktası olan Kazan'ın İvan Groznyi tarafından işgali konusunu işler. Bu olaylarla ilgili olarak yayımlanan metinlerin resmî Çuvaş tarih tezleriyle bir uyum sergilediğini söylememiz gerekiyor. Bunlar da ilerleyen bölümlerde bir eleştiriye tabi tutulacaktır. Ancak öncelikle Çuvaş tarihinin resmî bakış açısını ortaya koymak gerekir. Yapılan çalışmalar genel olarak ele alındığında Çuvaşların 16. yüzyıla kadar olan tarihi ile ilgili bilgiler oldukça karışıktır. Çünkü kaynaklar, bu yüzyıla kadar Çuvaş adını zikretmemektedirler. Bu sebeple, özellikle İdil Ural bölgesinin en büyük Türk grubu olan Tatarlarla Çuvaşların tarihini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edildiği döneme yakın kaynaklar Çuvaşlar hakkında daha net bilgiler vermektedir. Özellikle Kazan'ın işgali sırasında Çuvaşların Rus ordusuna yardım edip etmediği hususunda da farklı bilgiler yer almaktadır. V. Dimitriyev'e göre Çuvaşlar, Kazan hanlarına karşı her zaman mücadele etmişlerdir. 1546 yılında da ayaklanıp Rus askerlerini yardıma çağırılmışlardır. 1551 yılında Çuvaşlar Ruslarla barış anlaşması imzalayıp Moskova'ya tâbi olmuşlar ve IV. İvan'ın 1552 yılında Kazan'ı işgali esnasında da Rus ordusuna yardım etmişlerdir (Dimitriyev 1997: 132). Çuvaşların Rus ordusuna yardıma çağırması ve Rus ordusuna Çuvaşların yardımcıları gibi konular birçok metinde işlenmiştir. Burada dikkat çeken bir başka konu bulunmaktadır. Çuvaş-Tatar ilişkilerini ele alırken karşımıza Kazan Hanlığı konusundaki bazı Çuvaş anlatımlarında Türk adlandırmasının görülmesi beklenen bir durum değildir. Bunları bazı örneklerle somutlaştırmak faydalı olacaktır:

1973 yılında Tataristan'ın Teççi ilçesinin İnı köyünde E.S. Sidorova tarafından derlenen ve Çuvaş Devlet Gumaniter Enstitüsü arşivinde bulunan *Türk Patşi Hırş* [Türk Padişahının Kızı] adlı efsanede hem Türk hem de Tatar etnik adlandırılması kullanılmaktadır. Ancak efsanede Kazan'ın alınmasından sonra kaçan hükümdarın Türk padişahı ve ölen kızın da Türk padişahının kızı olarak adlandırılması dikkate alındığında halk hafızasında Türk etnik adlandırmasının Tatarlar için de Çuvaşlar tarafından kullanıldığı ortaya çıkmaktadır: Kazan'ı Rus padişahı aldığımda Türk padişahı kendi kızını alarak kaçmaya başlar. Kızını kolunun altına koyar, kızı kolunun altından kayıp düşer, ensesi üstüne koyar, ensesinden de düşer kızı. Böylece bizim köy kenarında düşer kalır bu kız. Onun defnedildiği yere bugünde dua etmeye gelirler. Etrafını çevirdiler. Biz ona Tatar anıtı diyoruz.” (Terent'yeva-Yefimova vd. 2007: 140)

1973 yılında Tataristan'ın Uslon ilçesinin Kanaş köyünde G.F. Yumart tarafından M.F. Fedorov'dan derlenen ve Çuvaş Devlet Gumaniter Enstitüsü Arşivi'nde bulunan Husan'a İlni (Kazan'ın Alınması) adlı efsanede Kazan'ın Ruslar tarafından işgalinden önce Kazan'da Türklerin bulunduğu zikredilmektedir: “Kazan'da eskiden Türk vardı, Rus padişahı ondan bir öküz derisi kaplayacak kadar yer istedi. Kazan padişahı razı oldu. Rus padişahı daha sonra Kazan'ı aldatarak kuşattı. Kuşatırken deriyi kenevir gibi parçalayıp bağlaya bağlaya uzattı. Bizim Parişta zamanı babam böyle anlatırdı.” (Terent'yeva-Yefimova vd. 2007: 140).

Çuvaşların halk edebiyatı metinlerinde günümüz Tatar Türkleri ile rekabet içerisinde buldukları İdil Bulgar Devleti, Kazan Hanlığı gibi devletlerin halkları ile

ilgili olarak onları Türklerle ilişkilendirdikleri konularda başka metinler de bulunmaktadır⁶.

1973 yılında Tataristan’ın Teççi ilçesinin Şançı köyünde G.F. Yumart’ın A.İ. Bataykin’den derlediği ve Çuvaş Devlet Gumaniter Enstitüsü Arşivi’nde bulunan bir başka metinde de geçen olaylar da bizlere Bulgar Devleti ve Kazan Hanlığı dönemlerini hatırlatmaktadır. Burada açık bir şekilde görüldüğü üzere Türkler, Kazan Hanlığına yardıma gelen Türkler olarak değil, tam tersine Kazan ve Bulgar’ın yerleşik halkı olarak belirtilmektedir. Müslüman olan bu halkın din adamlarının ezan okuması, kule olarak adlandırılan minarelerde Tanrı’yı anarak bağırması şeklinde aktarılmaktadır. Bahsedilen savaş ve buradan Türk padişahının kovulması, hangi tarihî olayı işaret etmektedir, bu tam olarak açık değildir. Eğer bunu Kazan’ın Rusların eline düşmesi olarak kabul edersek o zaman Tatarların daha doğrusu bugün Tatar olarak adlandırılan Tatarların Çuvaş halk edebiyatının bu metninde Türk olarak adlandırıldığına şahit olmaktadır.

Kazan Hanlığına karşı sefere çıkan Rus ordusuna yardımda bulunma konusu, Çuvaş halk edebiyatı metinleri arasında yayımlanmıştır. Bunları örnekendirerek somutlaştırmak yerinde olacaktır. A. Belov’un *Anlı Atl Hırrınçe Yalkışaşi Kıvaytsem* [Geniş İdil Kıyısında Işıldıyor Ateşler] adlı makalesinden Sarı Pattır [Sarı Batır] adlı bir metin, halk edebiyatı serisinde yayımlanmıştır:

Sarı Batır

Sık ormanı gece dumanı kapladı. Bataklıklı derin çukurda ateş ışıldıyor. O masmavi saçlı ihtiyar insanların yüzlerini hafifçe aydınlatıyor. Erkeklerin gözleri cesurca alev alev yanıyor, ellerinde uzun temrenleriyle sertçe çekilmiş oklar. Onların hepsinden de uzun, eli yüzü en güzel olanı Sarı Batır. O halka şöyle söyler:

-Biz kendi gücümüzle lanetli Ançık Han’ı yenemeyiz. Rus padişahına mektup yazın.

İnsanlar yonga önünde eğildiler.

-İnsanlara yardıma gelin. Ekmek tuzla karşılarız. Kazan’a yol gösteririz diye yazarlar Nişavar’daki Çuvaşlar Rus padişahı III. Vasili’ye.

Sıcak gözyaşı dökken Çuvaşlar kendi köylerini yakan, ihtiyarlarla çocukları öldüren, erkekleri kul eden, kadınlara kızlara baskı yapan düşmanlara öfkelenirler.

-Rus padişahı sefere hazırlanırken biz Ançık Han’a karşı savaşa başlarız, diye bağırdı Sarı Batır. Burada sonra kale yaparız. (Bayram 2010: 245-246)

Yine aynı halk edebiyatı serisinde yayımlanan bir başka metinde de benzer bir konu işlenmektedir. P. Grigoryev’in *İstori Yırışem Tarih* [Tarihin İzlerine Göre] adlı makalesinden alınan *Ahplat Pattır* [Ahplat Batır] adlı anlatı da Çuvaşların Kazan seferi sırasında Ruslara yardımlarını içermektedir:

Ahplat Batır

Büyük Piner (Turhankassi) köyündeki seksen yaşındaki kolhoz işçisi İvan Mihaylov’un anlattığına göre, XVI. yüzyılda bu köyde Ahplat adlı Çuvaş tarhanı yaşamış. (Bu nedenle köyün adı Turhankassi olarak adlandırılmış olmalı). Onun çok toprağı varmış, bu sayede toprak ağası olmuş. Çok güçlü olduğu için halk ona “bahadır” demiş.

⁶ Bu konu *Türk Rus Tarihi İlişkileri Bağlamında Çuvaş Halk Edebiyatında Türkler* başlıklı çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Türk adlandırması, Çuvaş halk edebiyatının farklı türlerinde karşımıza çıkmaktadır. Burada İdil Bulgar ve Kazan Hanlığının halkı olarak zikredilmeleri özellikle dikkat çekicidir. Çünkü günümüz Çuvaşları Türk adlandırmasını sadece Türkiye Türkleri için kullanmaktadırlar. Bu bakımdan Kazan Tatarlarının bir anlamda karşılığı olarak kullanmaları gerçekten dikkate değerdir. Ancak makalenin sınırlarını zorlayacağı için burada ayrıntısına girilmemiştir. Bu konuda tespit edilen diğer metinler de değerlendirilmeler için bk. Bayram 2012.

Ahpilat, Kazan Hanı'na karşı savaşmaya giden Rus ordusuna yardım etmiş. O ırmaklar üstünden Çuvaşlara köprü kurmuş, Rus ordusuna yol göstermiş, yiyecek içecek toplamış. Kazan hanlarının baskısıyla yaşayan Çuvaşlar Rus ordusuna hevesle yardım etmiş. Bu nedenle de Çuvaşlar Ahpilat'ı sevmiş. Rus ordusuna yardım ettiği için IV. İvan Ahpilat'a altın madalya ve şimdiki Yelçik ilçesindeki Tayapasem çevresinden iki yüz hektar yer vermiş. Bu yeri Aslı Pinerliler 20. yüzyıla kadar kullanmışlar.

Aslı Piner'de ve Alhasin adlı başka bir Tarhan daha yaşamış. O da güçlüymüş, halk onu sevmemiş bu nedenle de çabucak unutulmuşlar. Ahpilatı kendi evinin bahçesine, ırmak kenarındaki ormana gömmüşler. Onun mezarına dikilen mezar taşı XIX. yüzyılda da ayaktaymış, ancak daha sonra yok olmuş. Şimdi orada sadece ak taş yatıyor. Aslı Piner insanları Ahpilat'ın mezarına gidip onu anıp dua etmişler (Bayram 2010: 251).

1970 yılında Çuvaşistan'ın Murkaş rayonunun Paltay köyünden V. K. Magnitskiy tarafından derlenen *Ulîp Tîprine Şapîşura Hütîlenme Tunî* [Alp Toprağını Savaşta Korunmak İçin Yapmış] ve 1956 yılında Çuvaşistan'ın Yelçik rayonunun Kurnaviş köyünden M. Atamanov'dan A. M. Smirnov tarafından derlenen *Şapîşsa Vilnî Şinsene Putarnipe Pulsa Kaynî Tîme* [Savaşarak Ölen İnsanların Gömülmesiyle Oluşan Tepe] adlı anlatmalarda da Çuvaşların Rus ordusuna farklı şekillerde yardımları söz konusudur. Burada dikkat çeken bir durum daha bulunmaktadır.

Tam metinlerini verdiğimiz iki anlatma da bilimsel ya da popüler çalışmalarda kullanılmış olup buradan alıntılanarak halk edebiyatı metinleri içerisinde yayımlanmıştır. Bu metinlerin yayımlandığı çalışmalar, daha çok tarihî gerçekliği olduğuna inanılan destan metinleri içerisinde yayımlanmaktadır. Ancak özellikle daha ayrıntılı olan yukarıdaki iki metnin derleme künyelerine ulaşmak mümkün değildir. Diğer iki metin ise daha kısa anlatmalardır. Bu durum, sözlü geleneğin mi tarih yazımına etki ettiği yoksa yazılı tarihin mi sözlü geleneğe malzeme sağladığı konusundaki soruları tekrar akla getirmektedir. Bu bakımdan 1552 yılında gerçekleşen ve Kazan'ın işgali ile sonuçlanan tarihî olaya tekrar dönüp bakmayı gerektirir. 1552 yılında Rusların galibiyeti ile neticelenen savaşta bölgedeki halkların hangi cephede yer aldıkları meselesinin ele alınışı kafalardaki soru işaretlerini giderecektir. Bunların halk kültürüne nasıl yansıdığı ya da halk kültürüne yansıyan metinlerin hangilerinin yayımlandığı konularındaki soruları da açıklığa kavuşturacaktır.

Kazan'ın Ruslar tarafından işgali ve sonrası süreçte bölgedeki milletlerin topyekûn bir tarafa destek verdiğini söylemenin mümkün olmadığını Rus tarihçilerin eserlerinde de bulmak mümkündür. Bu konuda Mihail Hudyakov Kazan Hanlığı Tarihi adlı eserinde olayın farklı yönlerinin olduğunu Rus kaynaklarına dayanarak ortaya koymaktadır⁷. Bu bakımdan Hudyakov'un eserinde o dönem olaylarının farklı yönlerini ortaya koyan bilgilerden bazılarını alıntılanmak yerinde olacaktır: Onun; "1551 yılında Rusların Kazan'a saldırısında Marilerin ve Çuvaşların Rus ordusuna katkıda bulduklarına dair bilgiler Rus kaynaklarında mevcuttur. Çuvaşlar ve Mariler bu savaş öncesinde Rus Çarı'nın onları savaşa sokmayıp kendilerinin vergilerini indirmeleri yönünde istekte de bulunmuşlardır. Ruslar ise para ve hediyeler karşılığında Çuvaş ve Marileri kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Çar onlara ziyafet verir,

⁷ Mihayil Georgiyeviç Hudyakov (3.8.1894-19.12.1936) günümüzde Kirov eyaletine bağlı Malmij şehrinde doğmuş soylu ve zengin bir Rus ailesine mensup bir tarihçidir. İdil bölgesindeki Türk ve Fin-Ugor halklarının tarihi ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma yapmıştır. 9 Eylül 1936 tarihinde *Sovyet Düşmanı* olmak suçundan yakalanmış ve 19 Aralık'ta idam edilmiştir. Makalede bahsettiğimiz zaman zaman zikrettiğimiz resmî tarih tezleriyle de çelişen bazı bilgileri açıkça ortaya koyduğu *Kazan Hanlığı Tarihi* adlı eseri yasaklar listesine alınmıştır. Kendisi 1957 yılında aklansa da bu eseri uzun bir süre yine de basılmamıştır (bk. Kolesnikov-Kamalov 2011: 69).

zadeganlarına ve yüzbaşlarına altınla işlenmiş kadife kürkler giydirir. İkinci dereceden önemli Çuvaş ve Mari büyüklerine atlas kaplı kürkler hediye eder, gençlere ve ahaliye sincap derisinden kürkler, elbiseler dağıtır. Bu cömertlik karşısında ancak bir kısım Çuvaş ve Mari'nin Rus tarafına geçip onların hizmetine girdiği belirtilmektedir.” (Hudyakov 2009: 48) ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Çuvaşların hemen savaş öncesinde Rus ordusuna yardımı söz konusudur. Ancak yine Hudyakov'un “1505 yılında Han önceki yıl Ruslara karşı kazandığı zaferin kutlamasını yapmak amacıyla büyük bir eğlence düzenler. Davetliler arasında Çuvaşlar ve Mariler de bulunmaktadır. Rus askeri bu durumu fırsat bilip Kazanlılara saldırır ve Han kaçıp Kazan kalesine sığınır. Zafer sarhoşluğuyla Ruslar geride kalanları yağmalayıp yer içerler. Sarhoş olduktan sonra aralarında Marilerin de bulunduğu otuz bin piyade yirmi bin atlı ile Kazan Hanı kaleden çıkıp saldırıya geçer. Arça kıyı da ölümlerle dolar.” (Hudyakov 2009: 48); “1553 yılında Rus hükümeti Kazan vilayetlerinin istilasını tamamlamak için yeni askerî harekâtlar yapmaya mecbur kalmıştır. 1553 yılı yazında Rus hükümeti D.F. Adaşev'in kumandasında büyük bir ordu sevk eder. Vyatka, Kama, İdil nehirlerinin sahillerini takip eden Ruslar nehirlerin geçit yerlerinde tesadüf edilen Tatar, Çuvaş ve Marileri öldürür ve bütün ülkeyi talan ederler.” (Hudyakov 2009: 140) ve “Kazan'ın işgalinin ardından Çuvaşlar ve Mariler Sviyajsky'den Vasilsursk'a hareket eden ve hazine mallarını taşıyan Rus tüccar, mamur, postacı ve muhafızlarının çoğunu öldürürler. Bunun karşılığı olarak Çarlık sert tedbirler alır ve bu olaya karışan yetmiş dört Çuvaş idam edilir. Yine 1553 yılında Tatarlar Arça tarafından gelip Ruslara saldırırlar ve Ruslara ağır kayıplar veririrler. Kazan'ın doğusuna şehirden yetmiş kilometre uzağa bir kale kurmaya karar verirler. Ayaklanma başlatılır ve Rus komutanı B.İ. Saltukov esir alınır. Boyar oğullarından otuz altı ve Çuvaşlardan da yüz yetmiş kişi öldürülür.” (Hudyakov 2009: 138-139) şeklinde verdiği bilgilerden de görüleceği üzere işgalin öncesi ve sonrası Çuvaşların Ruslarla olan ilişkilerinin tek taraflı bir bağımlılıktan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.

1552 yılında Ruslar hariç bölgedeki diğer toplulukların Tatarlar da dâhil olmak üzere savaş meydanında hangi cephede yer aldıkları meselesi tek bir bakış açısıyla açıklanamaz. Çünkü Kazan'a sefere çıkan Rus ordusunda Kasım Tatarlarının da yer aldığı konusu tarihî kaynaklara da yansımıştır. Bunun yanında bölgede yaşayan Çuvaş, Mari, Udmurt, Mordvin gibi halkların bir bölümünün Ruslarla birlikte hareket etmesi de muhtemeldir. Ancak yayımlanan halk edebiyatı metinlerinde karşımıza çıkan sorun, bunların metinler arasında yer alması değildir. Bu metinlerin bir bölümünün sözlü gelenekten alındığı kabul edilebilir. Ancak bu konuda tespit edilen metinlerin yayımlananlardan daha farklı konuları da içerdiği ve nedense bunların göz önüne getirilmediği önemli bir meseledir. Burada yukarıda zikrettiğimiz Mészáros'un bazı derlemelerine dikkat çekmek istiyoruz. O, başta Çuvaşlar olmak üzere İdil-Ural bölgesinin diğer Türk ve Fin-Ugor boylarıyla ilgili yaptığı derlemeler arasında Kazan Hanlığı ile bağlantılı olarak anlatılan iki metni kaydeder. Çuvaşlar arasında derlediği şiirlerin neredeyse tamamının lirik şiirler olduğunu, epik şiirlerin ise yalnızca kalıntılarına rastlandığını belirten Mészáros, Kazan'ın Ruslar tarafından işgalinin ardından Tatar Hanı çevresinde gelişen olayları Çuvaşların ağzından kaydetmiştir. Ona göre Çuvaşlar arasında olduğu söylenen, ancak bugün artık tamamı bilinmeyen *Husan Turtsa İlni* [Kazan'ın İşgali] adlı manzume, büyük bir ihtimalle Çuvaşlar arasında vaktiyle yaşamış ve daha sonra unutulmuş destandır. Aslında böyle bir destanın varlığının bilinmesi dahi Tatar-Çuvaş ilişkileri açısından oldukça önemlidir. Çünkü Rusya'daki birçok kaynağın belirttiği üzere Çuvaşların Kazan'ın Ruslar tarafından işgali sırasında bütün güçleriyle Ruslara yardım ettiği yönündeki görüşleri reddeden bir

içeriktedir. Mészáros'a göre Tatar Hanlığının son savaşı ve Kazan'ın düşmesi, yaşlı Çuvaş halkı için büyük bir olaydı. Çünkü Kazan Hanlığının onlara garanti ettiği daha fazla bağımsızlık Rus işgalinin ardından tamamen ortadan kalmıştır. Bu nedenle Mészáros aşağıda vereceğimiz örneklere benzer metinleri, günümüz Tataristan'ı sınırları içerisinde derlemiş ve daha eski manzum epik şiirlerin kalıntıları olarak değerlendirmiştir (Mészáros 1908: 234).

Rus ordusu Kazan'ı işgal ettiği zaman Tatar Hanı Rus Çarı'ndan son arzusunu yerine getirmesi için izin vermesini istedi. Bu izni aldı. Tatar padişahı bu camiye çıktı, kendisiyle beraber kopuzunu da getirdi. Caminin şerefesinden türküyü çalmaya başladı. Acıklı, tüzüntülü ezgiye başlar han; kopuzun sözü bütün askerinin ruhuna işledi. Tatar ve Rus askerleri ezgiyi duyunca aynı şekilde diz çöktüler ve ağlamaya başladılar. Han yeni melodiye başladı, daha neşeli melodiye ve bütün askerler dans etmeye başladılar. Üçüncü defa da yeni melodiye başladı ve melodiyi duyan herkes yine diz çökerek ağladı, hıçkırma hıçkırma ağladı. Han, bundan sonra ise kopuzu caminin duvarına vurup parçaladı. Kendisi o anda kuğuya döndü ve caminin çatısından uzak güney tarafına "sütlü göl" tarafına doğru uçtu. Torunları hala orada, Kazan'a, hanlığın şehrine geri dönmek ve sonra oradan Rus çarını kovmak arzusuyla yaşıyorlar (Mészáros 1908: 234).

Şirpü (Rus. Tsivilsk) bölgesinde Sin Yelpuş köyünde derlenen efsanenin sonunda Kazan Hanı'nın kuş suretinde uçuğu ve hâlen torunlarının yaşadığı uzak güney ülkesi, efsanenin Buva bölgesi Kiverge köyünden derlenen bir başka varyantında daha da açıklık kazanmaktadır. Bu uzak güney ülke, bu varyantta Türk ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. "... Kazan'ın işgalinden sonra Tatar padişahı imparatorluğu kaybettiğini gördüğü zaman Kazan camisine çıktı, diğer kitaplar arasında en meşhur büyü kitabını "tuhatmış tumalli kinege"yi aradı ve kuş suretinde ağlayarak onunla uzak güneye Türk topraklarına (tırık şiri) doğru uçtu. O artık çoktan öldü, fakat torunları orada yaşıyorlar ve Kazan'a geri dönmeyi istiyorlar (Mészáros 1908: 234). Ancak Ruslara Kazan'ı işgal esnasında yardım eden Kasım Tatarları olduğu gibi, Çuvaşların da olması mümkündür. Fakat bunun tam tersine, Tatarlarla birlikte Ruslara karşı savaşan Çuvaşların da varlığı Mészáros'un bu metinlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Bu tür metinlerin Rusya'da yayımlanan metinler arasında yer almaması ya da ön plana çıkarılmaması, dikkat çeken bir durumdur.

Aslında Kazan Hanlığı ile ilgili dönemi kapsayan bu metinler sadece telif destanlar olarak adlandırdığımız modern dönemin epik şiirlerinde değil dönemin anlatılarını tarihî açıdan değerlendiren bilim adamlarının eserlerinde de göz ardı edilmiştir. Bunun en somut örneklerinden birisi V.D. Dimitriyev'in *Çuvaşskiye İstoriçeskiye Predaniya-Oçerki İstorii Çuvaşskogo Naroda s Drevnih Vremen do Seredini XIX Veka* [Çuvaş Tarihi Anlatmaları-Eski Dönemlerden XIX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Çuvaş Tarihi Üzerine Denemeler] çalışmasıdır. Bu çalışmanın *Ob İge Mongolo-Tatarskih Feodalov i Kazanskom Hanstve* [Moğol-Tatar Hakimiyeti ve Kazan Hanlığı Hakkında] ve *O Mirnon Vhojdenii Çuvaşii v Sostav Rossiyskogo Gosudarstva* [Çuvaşistanın Rus Devletine Kendi İsteğiyle Katılması] başlıklarında tarihî konularla ilgili anlatılar Dimitriyev tarafından değerlendirilmiştir. Bölgenin Moğol istilasına uğrayışı, Moğol istilası sonrası bölgenin idaresi, Kazan Hanlığı dönemi ve Hanlığın Ruslar tarafından yıkılışı ile ilgili olarak tespit edilen metinler Dimitriyev tarafından değerlendirilmiştir. Başlıkların adlandırılmasından bile anlaşılacağı üzere sadece kendi tezlerini destekleyecek metinlerin kullanıldığı ve konunun tek tarafı olarak işlendiği bir çalışma olduğu görülmektedir (Dimitriyev 1993: 45-118)

Kazan Hanlığı ile ilgili metinler, elbette sadece burada değerlendirdiklerimizden ibaret değildir. Bu metinlerde Moğol istilası dönemi ile ilgili metinlerdekine benzer sorunlarla karşılaşmaktadır. Kazan Hanlığının yıkılışını, Kazan’ın Ruslar tarafından işgalini konu alan metinlerin neredeyse tamamı Çuvaşların Kazan’ı işgal eden Rus ordusuna yardımlarını konu almaktadır. Öncelikle bu olayların hatırasının Moğol İstilası döneminden daha yakın olduğu, özellikle bölge halklarının 1552’den sonra sistemli bir şekilde Ruslaştırma-Hristiyanlaştırma çalışmalarına maruz kaldıkları dikkate alındığında günümüz siyasi, dinî, kültürel ilişkilerini hâlen etkiliyor oluşu sebebiyle halk hafızasında korunuyor olması muhtemeldir. Ancak bu konuyu içeren metinlerin aksini iddia eden anlatımlar da tespit edilmiştir. Bazı tarih kitaplarında metinlerde karşılaştığımız tek taraflı bir Rus’a yardım hadisesinin aksine Tatarlarla olan münasebetlerin olumlu yönlerini işleyen metinlerin tarihî kaynakların yanı sıra Mészáros ve Timofeyev gibi alanda dikkatli bir şekilde malzeme toplayan araştırmacılar kadar bizzat misyoner kaynaklarında da tespit edilmektedir Moğol İstilası dönemini içeren metinlerdeki kadar emin bir şekilde resmî tarih tezlerine uygun olarak yeni metinlerin üretildiğini iddia edemeyiz. Daha önce de bahsettiğimiz üzere burada Ruslar dışında bu savaşta cephesi çok net olan ikinci bir halktan bahsedemiyoruz. Ancak kaynaklardan tespit ettiğimiz kadarıyla bütün Çuvaşların Rus saflarında olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Bu bakımdan metinlerden resmî tarih tezleriyle uyumlu olanların ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Bu metinlerde Tatarlar Çuvaşları uzun bir süre baskı altında tutmuş bir millet olarak işlenmektedir. Bunun karşısında bu baskı dönemini sona erdiren Çuvaş-Rus ittifakı metinlerde işlenmiştir. Ancak özellikle misyoner metinlerinde, Mészáros’un yukarıda verdiğimiz metinlerinde ve bölgedeki etnik ve dinî ilişkileri içeren diğer derlemelerde bunun tamamen aksini iddia eden kayıtlarla da karşılaşmaktayız. Resmî tarih tezleriyle de uyuşmayan bu metinlerde Çuvaşlar, Ruslardan daha çok Tatarlarla iyi ilişkilere sahip olarak tasvir edilmektedir.

Çuvaş Edebiyatının Telif Destanlarında Tatarlar

Çuvaşların folklor ya da “fakelore” metinlerinde Tatar algısının en keskin dönüşümlerin yaşandığı alanın telif olarak üretilen manzum epik eserlerde olduğunu görmekteyiz. Bu metinlerin sahte folklor ürünleri arasında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesi, bu makalenin kapsamının dışındadır. Çünkü bu eserlere benzer şekilde üretilen Kalevala, Şehnâme gibi pek çok eser de haklarında tartışmalar bulunmakla birlikte, folklor metinleri olarak çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Buradaki temel problemler, bu eserleri yaratan şairlerin tamamen Rus siyasi ve kültürel hâkimiyeti altında eserlerini kaleme almış olmaları, bir bölümünün resmî eğitim kurumlarında ciddi bir eğitimden geçmiş olmaları ve sert bir ideolojik kontrol mekanizmasının altında eserlerini vermiş olmalarıdır. Bunun yanı sıra ne Finler gibi hem İskandinavya’nın diğer hâkim güçlerine ve Ruslara karşı siyasi ve kültürel bir bağımsızlık mücadelesine girme hikâyelerine ne de Firdevsî’nin mensup olduğu Farslar gibi köklü bir yazı dili geleneğine sahip olmaları da eserlerin yaratım şartlarının farklı olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Çuvaş telif destanlarını dünyadaki benzerlerinden farklı bir kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Bu eserler “fakelore” eserleri arasında değerlendirilebileceği gibi, modern edebiyatın folklordan da geniş ölçüde beslenen epik yaratımları olarak da değerlendirilebilir.

Çuvaşlar arasında millî hassasiyetleri uyandırmak ve onları ayağa kaldırmak için Çuvaş folklorunun hâlen yeteri kadar derlenmemiş, yeteri kadar yararlanılmamış epik eserlerinden faydalanarak uzun soluklu eserlerin yazılması gerektiği düşüncesi ile yola çıkılarak çok sayıda telif destan kaleme alınmıştır. Bunlar arasında dikkat çekenleri

şunlardır: N.İ. Şelepi; *Konstantinapol Huline Tuni* [İstanbul Şehrinin Kuruluşu], *Pilerti Valem Huşa* [Biler'deki Valem Hoca], *Essepe* [Essepe] ve *Uhsah Timür Pilere İni* [Aksak Timur'un Biler'i Alması] adlı manzumeleri yayımlar. Bu çeşitliliğin gösterdiği üzere Şelepi, Çuvaş destanını yazma çalışmalarının öne çıkan isimlerindedir (Şelepi 1915, 1925; Bayram 2012: 13). İ.Z. Petrov'un 1918 tarihli *Tutarsem Pilere İni* [Tatarların Biler'i Alması], G.İ. Komissarov'un *Tilpay* [Tılpay] (Yumart-Trofimova 2004: 244-246); S. Elker'in 1927 yılında yayımladığı *Ulıp* [Ulup] (Odyukov 1973: 85); *İvan İvnik'in Hura Şırha* [Kara Yorga]; V. Ektel'in *Samana Tüpinçen* [Zamanın Dibinden] adlı eserinin içinde yer alan *Ulıp İstoriyi* [Alp Tarihi] (Yumart-Trofimova 2004: 261-266); Şuyın Hivetiri'nin *Ulıp* [Ulup] ve Yuhma Mişşi'nin *İlttınpik* [İlttınpik] (Mişşi 1993a) ve *Attilapa Krimkilte* [Atilla İle Krimkilte] (Mişşi 1997) adlı eserleri, Çuvaş destanı yazma tarihinin önemli metinleri arasında sayılmaktadır. Görüldüğü üzere Çuvaş edebiyatında telif destanların ortaya çıkışı uzun bir süreçtir. Bu süre zarfında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu metinlerde, özellikle tarihî konuları işleyen destanlarda Çuvaş-Tatar / Moğol ilişkilerinin sıkça işlendiği görülmektedir. Bu bakımdan tarihî olarak bizim literatürümüzde Moğol İstilasası olarak adlandırdığımız dönemin Çuvaş şairleri tarafından destanlarda sürekli bir şekilde Tatar adı ile anılması, Batı kaynaklarının etkisiyle açıklanabilecek bir durum değildir. Bu adlandırmanın tarihî olaylardan ziyade İdil-Ural bölgesindeki etnik ilişkiler ve resmî tarih yazımının etkisiyle kullanılması söz konusudur. Moğol istilasının yıkıcı etkileri inkâr edilememekle birlikte onların yıkımına uğrayan medeniyetin Çuvaşlarla ilişkilendirilmesi ve bu Moğolların günümüz Kazan Tatarlarıyla ilişkilendirilmesi, bilimsel ölçütlerle ispat edilmesi kolay bir mesele değildir.

Yazının girişinde adları verilen destanların konuları ve bunların bir bölümüne kaynaklık eden halk edebiyatı malzemesi dikkate alındığında eserlerde özellikle Moğol Tatarlar, Tatar Türkleri, Timurluların düşman olarak gösterildikleri dikkat çekmektedir. Bahsedilen dönemlerin Çuvaşların hatıralarında iyi bir şekilde kalmamış olması normal karşılanabilir. Ancak özellikle 1552 yılında Kazan'ın işgalinin ardından Rusların bölgedeki faaliyetlerinin Çuvaşların hafızasında olumsuz anlamda izler bırakmadığını söylemek de mümkün değildir. Özellikle eski geleneklerine olan bağlılıkları, Hristiyanlığı kabul etmiş olan Çuvaşların arasından derlenmiş folklor malzemelerinde dahi dikkat çekmektedir. Hâlen eski dinî inanışlarını devam ettiren Çuvaşların varlığını da düşündüğümüzde, bu daha açık bir şekilde görülecektir. Gerek Çarlık döneminde gerekse Sovyet Rusyası döneminde yayınlanan derleme malzemelerde, gerekse yapma destan metinlerinde özellikle Tatarlara karşı takınılan olumsuz tavır dikkat çekmektedir. Bu, zaman zaman Moğol-Tatarlar, zaman zaman da Kazan Tatarları olarak adlandırdığımız Türk Tatarlara karşı takınılan tavidir. Elbette aynı köklere sahip olsalar da Çuvaş, Tatar ve Başkurtlar arasında sorunlar olabilir. Türk tarihinde bunun birçok örneği vardır. Burada dikkat çekici nokta, yüzlerce yıldır uygulanan politikalarla dillerini ve özellikle de dinlerini koruma noktasında Çuvaşların Ruslara karşı direnç gösterdiklerini zamanın Rus kaynakları da kabul etmektedir.

Telif destanlarda Tatarların genel olarak olumsuz tasvir edilmesi bir yana özellikle Şuyın Hivetiri'nin Ulup ve Yuhma Mişşi'nin yayımladığı İlttınpik destanlarında açık bir şekilde Tatarlar vahşi, yıkıcı, acımasız bir düşman olarak okurun karşısına çıkarılmaktadır. Çuvaş destanlarının en uzun soluklusu olan Şuyın Hivetiri'nin Ulup destanında yirmi dokuzuncu türküde Tatarlar olarak adlandırılan Moğollar, Çuvaş ülkesini basıp yağmalamaktadır. Bu bölümde bahsedilen Tatarlar aslında Moğollardır. Çuvaş halk edebiyatında ve Ulup Destanı gibi telif eserlerde Tatarların düşman karakteri yaratmada bu kadar belirgin rol oynaması da dikkat çekici bir başka konudur.

Hâlbuki Çuvaşlar üzerinde daha yakın dönemlerde meydana gelmiş daha büyük yıkımlara yol açmış tarihî olaylar mevcuttur. Şair, Moğol istilası ile ilgili olayları özellikle Moğol hükümdar ve komutan adlarını zikrederek destanına işlemiştir. Moğol istilasının bu bölgede yaşayan bütün halklar için yıkıcı neticeler doğurduğu bir gerçektir. Bu bölgede İdil Bulgar Devleti'nin bir unsuru olarak varlığını devam ettiren Çuvaşlar arasında da bu etkilerin görülmemesi mümkün değildir.

Yumanadi, günümüz Çuvaşlarının etnik olarak şekillenme süreçlerinde önemli bir rol oynadığı ileri sürülen bu dönem şu şekilde özetlemektedir: Moğol istilasından önce İdil'in sol kıyısında yaşamakta olan ve Çuvaş dili konuşan İdil Bulgarları, 1236 yılında Moğol orduları tarafından dağıtıldılar ve İdil'in sağ kıyısına göçerek burada Çuvaşlar diye çağrılmaya başladılar. Orta İdil Tatarlarının da, kendilerinin Bulgarların soyundan geldiğini düşünmelerinden dolayı, istila sırasında Bulgarların bir kısmının İdil'in sol kıyısında kaldıklarına, bunların zamanla Tatarlara dönüştüklerine; İdil'in karşı kıyısına geçenlerin ise zamanla Çuvaşlara dönüştüklerine inanılmasına karar verildi. Tatarların Müslüman, Çuvaşların pagan olduğu gerçeğinden yola çıkarak, bu bilim adamları, sol kıyıdaki Bulgarların Müslüman kalmaya devam ettiğine, ancak sağ kıyıdaki Bulgarların İslam'ı terk ederek Çuvaşlara dönüştükleri görüşünde fikir birliğine vardılar (Yumanadi 2002: 491-492).

Günümüzdeki Çuvaşların etnik oluşumlarına da etki eden bu Moğol istilasının destandaki izlerini, destanın yirmi dokuzuncu türküsünden yaptığımız aşağıdaki alıntı açık bir şekilde göstermektedir. Moğol istilası ile ilgili kayıtlarda dikkat çeken temel sorun şairin, batı kaynaklarında Tatar olarak adlandırılan bu halkın Kazan Tatarları ile bir ilişkisinin olmadığını bildiği halde bu durumu düzeltme yoluna gitmeyişidir. Moğol ordusunun karışık bir yapıya sahip olduğu ve içerisinde Türkler de dâhil olmak üzere birçok farklı milletin askerinin olduğu bilinmektedir. Özellikle de Kazan Tatarlarının tipolojik olarak büyük bir bölümünün Moğollarla bir ilişkisinin olmadığı da bilimsel bir çalışmaya bile gerek duyulmayacak kadar açıktır. Ancak buna rağmen düşman tipolojisinin kurgulanmasında Tatar adı ve halkının ısrarlı bir şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Halk anlatılarında bu durumun karıştırılması bir dereceye kadar normal karşılanabilir, ancak burada aydın kesimin ısrarlı bir şekilde Moğol istilası için Tatar adını kullanması ve tamamen telif olan bir eserde bu adlandırmayı kullanmayı tercih etmesi dikkat çekmektedir. Aşağıdaki alıntı bunu bize göstermektedir:

-Çuvaş ülkesine Tatar geldi.	Bu ihtiyar kurt zevkinden
Supetey'miş komutanı.	Acıyası yok Çuvaşlara.
Ruhunu şeytana satmış	Düşmanın sayısız askerinde
Karanlık gecede bunun için	Bahadır, hepsi yedi yüz biri.
Büyülemek için eldiven alıp	Bir bahadır, en kuvvetlisi.
Bu eldivenle demetlerden	Onun adı Esremetmiş.
Asker yapar yüzlerce.	Bu Esremet taşlı tepeye
Bir ot demetinden gece boyu	Kucaklayıp daha sonra
Büyük ordu yapar ay doğana dek.	Ufalayıp taşlar yapar,
Supetey'in ordusu sayısız	Sır gibi ırmağı küçültür (Hivetiri 2013: 513-514).
Onun ucunu kim tutabilir?	

Yine destanın yirmi dokuzuncu türküsünden alıntılanan aşağıdaki bölümde de Tatarlar karşımıza kan dökücü, yağmacı, istilacı vb. kötü özellikleriyle çıkmaktadırlar. Destanların millî kimlik kazandırmada, dost ve düşmanların yeni nesillere aktarılmasında oynadığı önemli rol dikkate alındığında Ulıp Destanı'nda karşımıza çıkan Tatar adlandırmasının Çuvaşlar arasında Moğollardan çok, komşuları olan Kazan Tatarlarını hatırlatacağında şüphe yoktur.

Mamliler de bu yoldan	Sezmeden, beklenmeyen yerden,
Giderken korkup	Gelip bastılar yağmacı Tatarlar,
Sıcak gözyaşı dökerler,	Yağmacı Tatarlar, kötü düşmanlar.
O zaman türkü söylerler:	Yetmiş tarlaları atla ezdiler,
Ay batıp güneş doğana dek,	Köyü şehri ateşe verdiler.(Hivetiri 2013: 361-363)

Ulup Destanı'nın tarihle ilişkilendirilebilecek bir başka kahramanı Süpetey'dir. Bu isim, Cengiz Han ve Ögedey'in önde gelen komutanlarından birisidir. Yirmiden fazla sefere katılan ve önemli stratejik hamleleriyle karşılarına çıkan orduları dağıtan Cengiz Han'ın Moğolistan'a, Kuzey Çin'e ve Orta Asya'ya yaptığı seferlere de katılan bu meşhur komutanın adı Hivetiri tarafından destana sokularak Moğol istilası dönemine gönderme yapılmaktadır. Süpetey, Kalay Han'la Ulup'ın hikâyesinin anlatıldığı otuz dokuzuncu türküde karşımıza çıkmaktadır (Hivetiri 2013: 394). Süpetey adı Hivetiri tarafından destanın otuz altıncı türküsünde de işlenmiştir (Hivetiri 2013: 492-493)

Yuhma Mişşi'nin yayımlanmış olduğu İltınpik destanı da tamamıyla Tatar-Moğolların huzur, mutluluk ve zenginlik içerisinde bir yer olarak tasvir edilen ve Çuvaş ülkesi olarak adlandırılan İdil Bulgar Devletinin yıkılıp yıkılmasını anlatmaktadır. Yuhma Mişşi, eserine, bu olayların ve destanın gerçekliğini ispat adına bazı tarihçilerin görüşlerini de eklemiştir. İltınpik'in yayımlandığı dönemde İ.N. Ulyanov Üniversitesinde çalışan tarihçi M.V. Rummyantsev'in "İltınpik, Çuvaş halk destanında anlatılan altıncı bölümdeki olaylar 1223 yılında meydana gelmiştir. Çuvaş-Bulgarlar o zamanlar Kirnek şehri kenarında güneyden saldıran Tatar-Moğolları geride bir şey kalmamak üzere yok ettiler..." görüşünü özellikle alıntılar (Mişşi 1993b: 57).

İltınpik ve buna benzer diğer yapma destanlarda dikkat çeken bazı hususlar bulunmaktadır. Günümüzde Bulgar döneminden kalan İslami eserler sebebiyle Tatarların kutsal bir mekâna dönüştürdükleri tarihî Bulgar şehrinin karşısına destanlarda geleneksel dinlerini devam ettiren Çuvaşların merkezi olarak Biler şehri koyulmaktadır. Bulgar şehrinde Müslümanların Hristiyan tüccar Avram'ı öldürmüş olmaları sebebiyle İltınpik destanında Müslüman Tatarlar Bulgar ülkesinde huzuru bozan bir unsur olarak da işlenmektedir. Tarihî bir şahsiyet olarak kabul edilen İltınpik, Moğol-Tatar saldırılarına karşı mücadele eden bir kahraman olarak destanda geleneksel Çuvaş dinini devam ettiren, İslam'ı kabul etmemiş biri olarak işlenir.

Burada bir başka eserden de kısaca bahsetmek gerekir. İ. Z. Petrov'un kaleme aldığı *Tutarsem Pülere İlni* [Tatarların Bileri Alması] adlı eser, modern Çuvaş edebiyatının ilk epik şiirlerindedir. 1919 yılında İ. Z. Petrov tarafından yazılan İrtni adlı poemadan alınmıştır. Şiirin bu bölümü 1996 yılında Yalav dergisinde yeniden neşredilmiştir. Tamamı manzum olan eser, 417 mısradan oluşmaktadır. Şiirde Moğolların, Biler şehrine yaptıkları acımasız saldırılar ve Çuvaşların bu saldırılara kahramanca karşılık vermesi, en sonunda Moğolların Biler'i ele geçirip yağmalaması ve Çuvaşların ormanlara kaçışı anlatılmaktadır. Destandan çizilen Tatar portresi için aşağıdaki alıntı yeterli olacaktır:

Düzgün, sakin yaşar	Geldi yetti, sezdirdi.
Çuvaş halkı sevinerek.	Korucular geliverdi,
Onu bunu düşünmez	Korkunç haberi söyledi:
Kötülük yapmayı.	Sık orman gibi kuşatıp,
Vahşi kötülük başa	Düşman geliyor uğuldayarak,
Gelince vardı söylemeli:	Ucu başı görünmez.
Tatar halkı ön önden	Haddi hududu bilinmez.
Göçüp geldi Asya'dan.	Geliyor önden yol açarak,
Yupa boyunca ateş uçarak	Yakaladığını parçalayarak,
Varı yoğu yakarak.	Esri aldıkları köleler.
Atlı Tatar orduları	Vahşi kötü yüzleri

Geldiler onların arkasından:
Çocuğu erkeği kadınları,
Hayvanları, develeri,

Kara kızıl deri gibi (Yumart-Trofimova
2004: 243)

Kazan'ın İvan Grozny tarafından ele geçirilişi öncesinde ve savaş sırasında Çuvaşların yardımlarını konu alan şiirler de bulunmaktadır. Öncelikle İ. Matveyev'in *Husana İlni* [Kazan'ın Alınması] adlı manzumesinde Çuvaşların Ruslara yardımı açık şekilde işlenmektedir. Çuvaşlar, hem Rus ordusunun karşılaştığı sorunları çözmeye, hem de lağımlar kazarak Kazan surlarının aşılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Tatar padişahı da kaybedilen savaşın ardından ak kuğuya dönüşüp Türk ülkesine doğru kaçmıştır. Eserin giriş bölümünde Grozny'nin Çuvaşlardan ve Marilerden yardım istemesi şöyle anlatılır:

İvan Vasiliy padişah
Moskova'da orduyu toplar da,
Gemilere binerler de
İdil boyunca aşağı doğru
İnerler akarak.
Güzel gittikleri yerden
Kazan'a da yaklaştılar.
Çakurski yanına varınca
Gemiler aniden durdu.
Padişah çok şaşırır:
Tabiat siste duruyor,
Gemiler yerinden çıkamazlar.
İvan Grozny padişah
İster Çeremişlerden,
Çuvaşlardan:

Nasıl bir sorun var burada?
Burada “Hirli Sır” kiremeti çok öfkeli,
Bu tutmuş olmalı sizi,
-Derler diğerleri padişaha.
Padişah salıverilmeyi istedi kiremetten.
Buldu Çuvaşlar
Tupa adlı yumzayı.
Yumza istedi padişahın
Ak atı kurban kesmesini.
Padişah yumza söylediklerine inanır da,
İdil boyunca aşağı doğru
Gemilerle askerler
Yürütürler Kazana doğru (Yumart-
Trofimova 2004: 243).

Aynı konuyu işleyen başka bir şiir daha bulunmaktadır. G.İ. Komissarov (Vanter Kuriy)'un Tılpay adlı manzumesinde Kazan'ın alınması âdeta bir tarih kitabında karşılaşılabileceğimiz ayrıntılarla donanmıştır. Rus ordusunun sayısı, Şah Ali, Kasım Tatarları, lağımların kazılması, Kazan surlarının aşılması ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bu metnin bazı tarihî kaynakların yanı sıra inşa edilmiş bazı metinlerden de beslendiği açık bir şekilde görülmektedir.

Moskova padişahı, genç İvan,
Çok fazla düşünmedi:
Çıktı Kazan yanına varmak için,
Tatarlardan onu almak için.
Yüz elli bin kişilik ordusunu
Alıp geldi Çuvaş ülkesine.
Emretti orduya yiyecek verilmesini,
Çuvaş ordusuna yardım edilmesini.

Çuvaş ordusunu oluşturdu,
Komutanı Tılpay oldu.
Sonra bu Çuvaş ordusunu
Alıp geldi Kazan yanına.
Bulak ardına yerleştirdi,
Kasım ordusuna komşu etti.
İvan yanında bütün orduyu
Yerleştirdi Kazan çevresine (Yumart-
Trofimova 2004: 244).

Çuvaş telif destanlarından yapmış olduğumuz alıntılar, metinlerdeki Tatar algısını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Folklor malzemeleri arasında tespit ettiğimiz Kazan Tatarları ile ilgili bütün olumlu algı tam anlamıyla tersine dönmüştür. Bu metinlerin destan metinleri olarak folklor çalışmaları içerisinde yayımlanmış olması da önem arz etmektedir. Destanların milletlerin tarihinde, hafızasında derin izler bırakmış konuları içerdiği düşüncesi dikkate alındığında, metinlerle verilmek istenen mesaj daha fazla önem kazanmaktadır.

Bu telif eserler yanında yine aynı metinlerle birlikte yayımlanan dikkat çekici bir metin daha bulunmaktadır. Halk destanları arasında N.İ. Yegorov tarafından 1973 yılında Çuvaşistan Cumhuriyetinin Vırmay rayonunun Şülti Kinçer köyünde A.A. Ovçinikova'dan derlenen ve orijinal metninin Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü

arşivinde korunduğu derleme bilgileriyle yayımlanan *Tutar Tutkını* [Tatar Esareti] şeklinde adlandırılan nazım nesir karışık metinde de Çuvaşların eski günlerden bu yana zaman zaman Tatar, Nogay, Kalmuk, Rus gibi milletler tarafından soyulduğu yönünde eleştiriler bulunmakla birlikte bu ifadelerin ardından diğer milletlerle ilgili ayrıntıya girilmez. Fakat Tatarların Çuvaşların kadınlarını kızlarını kaçırdıkları, çok eşli yaşadıkları, acımasızlıkları üzerine açık ifadeler yer almaktadır. Yaşlı bir kadınla kızının birbirlerinden habersizce Tatar eline esir düşüşleri ve yaşlı kadının Tatar esaretinden kaçışını anlatan bu metinde Tatar adlandırmasının Moğollar için mi yoksa Kazan Tatarları için mi kullanıldığı belirsizdir (Yumart-Trofimova 2004: 242-243).

Gerek halk edebiyatı gerekse fakelore / sahte folklor kapsamında değerlendirebileceğimiz metinlerdeki Tatar algısı ile ilgili veriler elde edebileceğimiz anlatımlar bunlarla sınırlı değildir. Ancak bu makalede, farklı bakış açılarını yansıtacak sınırlı sayıda metin ele alınmıştır. Buradaki örneklerden bir genelleme yapılması mümkündür. Metinler de bu genellemelere izin verecek ölçüt dikkate alınarak seçilmiştir.

SONUC

Öncelikle Çuvaş folklor / fakelore'unda Tatar algısının nasıl olduğunu tespit etmek için incelediğimiz malzemeler içinden bir bölümünün tam metinlerini verdiğimizizi, bazılarını ise sadece kısaca değerlendirmek durumunda kaldığımızı belirtmemiz gerekir. Bu metinler seçilirken Çuvaşların Tatarlarla ilişkili olarak sadece olumlu ya da sadece olumsuz bakış açılarını yansıtan metinler seçilmemiştir. Bu metinler dönemin diğer derleme ya da tarihî kaynaklarından elde edilen bilgilerle bir eleştiri süzgecinden geçirilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Çuvaş atasözlerinde Tatar algısı konusunda siyasi-tarihî konulardan ziyade Kazan Tatarlarının kurnazlık, akıllılık, zekilik, ticarete yatkınlık gibi özellikleri ön plana çıkarken efsane ve benzeri halk anlatımlarında, özellikle tarihî konularla ilişkili olan metinlerde, Tatarların farklı bir şekilde yansıtıldıkları görülmektedir.

Folklor metinleri arasında yayımlanan bazı metinlerin resmî tarih tezleri çerçevesinde kaleme alınan eserlerin yayımlanmalarından sonra derlendiği ve yayımlandığı tespit edilmiştir. Bu durum, bazı metinlerin tarih araştırmalarına katkı sağlayacak bilgileri içerdiğini değil, tam tersine, tarih çalışmalarının sözlü kaynağa etkisinin daha güçlü olduğunu göstermektedir. Bu metinlerin bir bölümünün sözlü geleneğe geçmeden doğrudan üretildiğini de söyleyebiliriz. Bu metinlerin içerdiği bilgilere muhalif olan metinler ya antolojilerde yer almamış ya da bir sansüre tabi tutularak arka plana itilmişlerdir. Moğol İstilasını içeren metinlerde Moğollar; Tatar, Tatar-Moğol şeklinde adlandırılarak Çuvaş medeniyetini yok eden vahşi, acımasız düşmanlar olarak tasvir edilmişlerdir. Kazan'ın işgali dönemini içeren metinlerde de Çuvaşların Ruslara yardımı ön plana çıkarılarak, Tatarlar uzun yıllar Çuvaşları baskı altında tutan, Ruslar ise onları bu baskı dönemini sona erdiren kurtarıcı millet olarak tasvir edilmiştir.

Telif eserlerde ise açık bir şekilde Tatarlar olumsuz özelliklerle tasvir edilerek Tatarlara karşı bir bakış açısının geliştirildiği görülmektedir. Bu eserlerde işlenen konuların bir bölümü sözlü kaynaklarda tespit edilmemiştir. Diğer taraftan aynı telif eserlerde Rus-Çuvaş dostluğu Çuvaş-Tatar karşıtlığı üzerine inşa edilen resmî tarih teziyle ittifak halinde olmayan bütün sözlü kültüre ait metinler adeta bir sansürden geçirilmiş ve bu eserlerin ana kaynakları arasından çıkarılmıştır.

Yukarıdaki tespitler, modern Çuvaş kimliğinin etnik münasebetler bakımından hangi temeller üzerine inşa edildiğinin de ifadesidir. Gündelik hayatın daha çok yansıtıldığı metinlerde Tatar algısı olumsuz yönlerle karşımıza çıkmazken tarihî ve siyasi olaylara ve metinlere gelindikçe algının zekilik, akıllılık, kurnazlık, ticarete

düşkünlük, paraya ve mala düşkünlük gibi yakıştırmaların medeniyet yıkıcı, korkunç, acımasız, baskıcı Tatarla dönüştüğünü, evrildiğini ya da ince dokunuşlarla dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Bütün bu değişim ve dönüşüm süreci, modern Çuvaş kimliğinin inşa sürecinin de en önemli aşamalarından birini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- ARHIPOV, D.A. (1903), *Konstantinapolli Çıvaşsem* [İstanbul'daki Çuvaşlar], Kazan.
- ARIK, Durmuş (2012), *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- BAYRAM, Bülent (2009). “Tatar Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan Şan Kızı”, **Karadeniz Araştırmaları**, 6 (1): 75-94.
- BAYRAM, Bülent (2010). *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alpları)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 334s.
- BAYRAM, Bülent (2011). “Macar Türkoloji Araştırmalarında Çuvaş Folkloru”, *Türkbilig*, S. 22: 87-120.
- BAYRAM, Bülent (2012a); *Şuyın Hivetiri'nin Ulp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*; Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- BAYRAM, Bülent (2012b), “Çuvaş Türklerinin Telif Destanlarında Tarih ve İdeoloji”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağan Kitabı**, (Editör: Alimcan İnyet, Zeki Kaymaz), İzmir: Ege Üniversitesi - Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- BAYRAM, Bülent (2012c), “Türk Rus Tarihi İlişkileri Bağlamında Çuvaş Halk Edebiyatında Türkler”, **Türk Kültürü**, 5/1: 105-130.
- BAYRAM, Bülent (2018), “Çuvaş Edebiyatında Bir Telif Destan: İlttınpik”, *Türk Bitig Türklük Bilimi Araştırmaları Kırklareli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yıllığı 2018*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- DİMİTRİYEV, V.D. (1993), *Çuvaşskiye İstoriçeskiye Predaniya (Oçerki İstorii Çuvaşskogo Naroda s Drevnih Vremen do Seredin XIX Veka)*, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- DİMİTRİYEV, V.D. (1997), “Neslimiz Nereden Geliyor? (Çuvaşların Kökeni)”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (akt. Metin Yılmaz), S. 3, Bahar, Ankara.
- DUNDES, Alan (2007), “Folklor Fabrikasyonu”, *Folklorun Sahtesi: Fakelore*, (Çev. Selcan Gürçayır), Ankara: Geleneksel Yayıncılık: 71-86.
- DURMUŞ, Oğuzhan (2014), “Çuvaş Atasözlerine Göre Çuvaşlar ve İdil-Ural Halkları”, *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı 12-13 Nisan 2014 / Kırklareli*, (Ed. Bülent Bayram), Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları: 321-362.
- HİVETİRİ Şuyın (2013); *Ulp Destanı*, (Hz. Bülent Bayram), Ankara: TÜRSOY Yayınları.
- HUDYAKOV, Mihail (2009), *Kazan Hanlığı Tarihi*, (Çev. Ayaz İshaki, haz. İlyas Kamalov), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARATAY, Osman (2018), *Yitik Bir Türk Kavmi Bulgarlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KOLESHNİKOV, Aleksandr, İlyas Kamalov (2011), *Avrasya Türkologları Sözlüğü-Rusya Türkologları (XX. Yüzyıl)*, C.1, 1. Kitap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MAGNİTSKİY V.K. (1905); *Çuvaşskiye Yazıçeskiye İmena* [Çuvaş Geleneksel Adları], Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- MÉSZÁROS, Gyula (1908). “Csuasok és tatárok között a Volga-vidéken”, [İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında] **Ethnographia**, 19: 227-238.
- MÉSZÁROS, Gyula (1909). *Csuvas népköltési gyűjtemény. I. A csuvas ősvallás emlékei*, (Çuvaş Folkloru Derlemesi I. Çuvaş Eski Dininin Hatıraları), 1909, 471s.
- MÉSZÁROS, Gyula (1912). *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Közmondások, találósmondások, dalok, mesék*. (Çuvaş Folkloru Derlemesi II. Atasözleri, Bilmeceler, Şarkılar, Masalları), Budapest.
- MİŞŞİ Yuhma (1993a), *İlttınpik-Çıvaş Halihñ Avalhi Eposı* [İlttınpik-Çuvaş Halkının Eski Destanı], (hz. Yuhma Mişşi), Şupaşkar.
- MİŞŞİ, Yuhma, (1993b), *“İmññ Etker”, İlttınpik-Çıvaş Halihñ Avalhi Eposı* [İlttınpik-Çuvaş Halkının Eski Destanı], (hz. Yuhma Mişşi), Şupaşkar, s. 55-64.

- MİŞŞİ, Yuhma (1997), *Attilpa Krimkilte* [Attila İle Krimkilte], (hz. Yuhma Mişşi); Vuçak; Şupaşkar.
- ODYUKOV İ.İ. (1973), “Çuvaşkiye Skazaniye Ob Ulpah” [Alplar Hakkında Çuvaş Anlatmaları], *Voprosı Russkoy i Çuvaşskoy Filologii*, Vıp. III, Çeboksarı.
- ODYUKOV İ.İ. (1984), *Atılş Pılharsem Şınçen Kalakan İstori Halapşem (I-XV İmırsem)* [İdil Bulgarları Hakkında Anlatılan Tarihi Anlatmalar (I-XV. Yüzyıllar)], Şupaşkar.
- ŞELEPİ N.İ. (1915), *Konstantinapol’ Huline Tuni Şınçen Çıvaş Vattisen Kalani* [İstanbul Şehrinin Kuruluşu Hakkında Çuvaş Yaşlılarının Anlattığı], Kazan.
- ŞELEPİ N.İ. (1925), “Essepe” [Essepe], *Suntal*, Çeboksarı.
- TERENTYEVA, O.N. (2007), *Vattisen Sımahşem* [Çuvaş Atasözleri], Şupaşkar: Çıvaş Kineki İzdatel’suvi.
- TERENTYEVA, O.N., O.N. Yefimova, T.İ. Semenova (2007), *İstori Halapşem* [Tarihi Anlatmalar], Şupaşkar: Çıvaş Kineki İzdatel’suvi.
- YEGOROV N.İ. (1986); “Jenskiye Liçniye İmena Nizovih Çuvaşey-Yazıçnikov [Pagan-Aşağı Çuvaşların Kadın Kişi Adları]”, *Kul’tura i Bit Nizovih Çuvaşey - Materialı Kompleksnoy Ekspeditsii İnstituta v Çuvaşkiye Seleniya Tatarskoy ASSR; Ulyanovskoy i Kuybışevskoy Oblastey v 1984 Godu* [Aşağı Çuvaşların Kültürü ve Yaşamı – Enstitünün 1984 Yılı Tataristan ASSR; Ulyanovsk ve Kuybışev Oblastları Kompleks Bilimsel Gezisinin Malzemeleri], Çeboksarı: Nauçno-İssledovatel’skiy İnstitut Yazıka; Literaturı İstoriı i Ekonomiki pri Sovete Ministrov Çuvaşskoy ASSR; s. 88-104.
- YILMAZ, Emine (2011), *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*, Ankara: Hacettepe Yayınları.
- YUMART G.F. -İ.G. Trofimova (2004), *Çıvaş Halih Pultarılıh Halih Eposı* [Çuvaş Halk Yaratıcılığı. Halk Destanı], Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatel’suvi.
- ZEKİYEV, Mirfatih (2007), *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, İstanbul: Selenge Yayınları.